

Kartlegging av muligheter for økologisk landbruk i Møre og Romsdal

Tommy Ruud

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning
Universitetscenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 82 01 60
E-post: post@ruralis.no

Rapport 1/2022

Utgivelsesår: 2022

Antall sider: 70

Tittel: Kartlegging av muligheter for økologisk landbruk i Møre og Romsdal

Forfatter: Tommy Ruud

Utgiver: Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning

Utgiversted: Trondheim

Prosjekt: Kartlegging av muligheter for økologisk landbruk i Møre og Romsdal

Prosjektnummer: 6637.00

Oppdragsgiver: Statsforvalteren i Møre og Romsdal

Kort sammendrag

Statsforvalteren i Møre og Romsdal har ambisjoner om å få øket den økologiske jordbruksproduksjonen i fylket. Denne rapporten bygger på Ruralis' undersøkelse av situasjonen i det økologiske jordbruket i Møre og Romsdal og hvilke muligheter og hindringer som finnes for økt økologisk produksjon per oktober-desember 2021. Undersøkelsen er basert på intervjuer og dokumentstudier. Rapporten bygger på 12 intervjuer av bønder, 2 intervjuer av rådgivere og 3 intervjuer av aktører i bearbeidelses- og distribusjonsleddet av enkelte verdikjeder, samt kommunikasjon med representanter for landbruksavdelinga hos Statsforvalteren. I tillegg er det lagt til grunn statistiske dokumenter og forskningslitteratur.

Rapporten foreslår 21 tiltak for å bedre vilkårene, utnytte muligheter eller fjerne hindringer innen den økologiske jordbruksproduksjonen i Møre og Romsdal, med sikte på at denne typen produksjon kan øke i fylket.

Stikkord

Økologisk jordbruk; produsenter; råvarer; Møre og Romsdal; økt produksjon; tiltak

Forord

Rapporten er en frittstående utgivelse som omhandler det økologiske jordbruket i Møre og Romsdal. Rapporten ble utarbeidet på oppdrag fra statsforvalteren i Møre og Romsdal, som ønsket en undersøkelse av status for det økologiske jordbruket i fylket, med henblikk på å utvikle det videre. Jeg håper rapportens belysning av det økologiske jordbrukets mange sider og forslagene til veien videre er anvendbart i det videre arbeidet i fylket.

En viktig inngang i undersøkelsen var å intervjuere bønder, rådgivere og aktører innen omsetning som enten virker innenfor eller nært inntil den økologiske produksjonen. Alle som ble kontaktet var imøtekommende og villige til å dele av sine erfaringer og synspunkter. Dette har gitt avgjørende bidrag til rapportens meningsinnhold og basis for videre tiltak. Takk!

Jeg vil også takke Magnar Forbord og Gunn-Turid Kvam ved Ruralis. De har fulgt opp arbeidsprosessen i prosjektet og gitt gode innspill som har forbedret rapporten og kvalitetssikret resultatet.

Trondheim, 12. januar 2022

Tommy Ruud

Forsidefoto: Colourbox

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Innholdsfortegnelse	3
Figurer.....	4
Sammendrag.....	5
Summary.....	7
Bakgrunn.....	9
Rapportens tre deler	10
Metode og data	11
Intervjuer.....	11
Dokumenter.....	12
Belysning av antall bønder istedenfor produksjonsvolum.....	12
Del 1: Trekk i økologisk jordbruk i Møre og Romsdal.....	14
Forholdet mellom økologisk og konvensjonell produksjon	14
Økologisk grovfôrareal, ingen husdyr: Mulige utnyttelser	17
Kjønnfordeling og økologiske produksjonstyper	17
Økologisk produksjon 2010-2020	19
Geografisk utbredelse av økologisk produksjon	21
Del 2: Bønders situasjon og refleksjon rundt muligheter og barrierer.....	24
Vegetabilsk produksjon	24
Animalsk produksjon	34
Del 3: Analytiske kommentarer til bøndenes opplysninger	47
Utvikling og motivasjon	47
Kontroll- og støtteapparat.....	47
Sosialt miljø	48
Verdikjeder	49
Alternative markedskanaler	53
Husdyra og egnethet	55
Aktuelle tiltak.....	57

Det økonomiske systemet	57
Det politiske systemet	59
Sivilsamfunnet	60
Kunnskapssystemet	61
Referanser.....	62
Vedlegg 1: Informantskriv	66
Vedlegg 2: Intervjuguide	68

Figurer

Figur 1. Totalt antall produsenter innen jordbruk i Møre og Romsdal	14
Figur 2. Totalt antall økologiske jordbruksprodusenter i Møre og Romsdal	15
Figur 3. Prosentvis andel økologiske jordbruksprodusenter i Møre og Romsdal	16
Figur 4. Kjønnfordeling blant økologiske bønder i Møre og Romsdal.....	18
Figur 5. Totalt antall økologiske produsenter i Møre og Romsdal	20
Figur 6. Totalt antall produsenter i Møre og Romsdal 2010-	20
Figur 7. Prosentvis andel økologiske produsenter i Møre og Romsdal 2010-	21
Figur 8. Kart over økologisk produksjon i Møre og Romsdal.....	22
Figur 9. Antall produsenter av økologiske grønnsaker i Møre og Romsdal 2015-	25
Figur 10. Antall produsenter av økologisk potet i Møre og Romsdal 2010-	25
Figur 11. Antall produsenter av økologisk frukt og bær i Møre og Romsdal 2015-	30
Figur 12. Antall produsenter av økologisk korn i Møre og Romsdal 2010-	33
Figur 13. Antall produsenter av økologisk ammekyr i Møre og Romsdal 2010-	35
Figur 14. Antall produsenter av økologisk melkekyr i Møre og Romsdal 2010-	38
Figur 15. Antall produsenter av økologisk sauer i Møre og Romsdal 2010-	41
Figur 16. Antall produsenter av økologiske slaktegriser i Møre og Romsdal 2012-	44

Sammendrag

Ifølge Nasjonal strategi for økologisk jordbruk (2018-2030) er det et mål å øke produksjonen i det økologiske jordbruket. På bakgrunn av dette har statsforvalteren i Møre og Romsdal tatt initiativ til å undersøke potensialet i det økologiske jordbruket i fylket. Slik situasjonen er for fylkets økologiske jordbruk, er det fortrinnsvis to muligheter for å få mer økologisk jordbruksproduksjon. Den ene er at produksjon basert på beitedyr økes, og den andre er at produksjonen av grønnsaker, frukt, bær og korn økes. Sistnevnte produksjoner står frem som en prioritet i den nasjonale strategien. Begge mulighetene adresseres i rapporten og belyses fra aktører aktive i næringa.

Undersøkelsen er gjort med hensyn til den økologiske sfæren generelt slik den kommer til uttrykk i statistikk, og produsentenes opplevelse av egen situasjon spesielt. Rapporten presenterer en kvantitativ oversikt over trekk ved det økologiske jordbruket, som status i dag og utvikling i nyere tid, utbredelsen av ulike typer produksjoner, kjønnsfordeling blant produsenter og i ulike typer produksjoner, samt nåværende geografisk fordeling av produksjonstypene. Rapporten presenterer også kvalitative beskrivelser av økologiske bønders refleksjoner rundt egen produksjon og økologisk jordbruks situasjon, samt syn på utviklingsmuligheter og -barrierer. I dette gjøres videre forgreninger til rådgivere og verdikjedeaktører relevant, som bidrar med sine formeninger om utvikling av den økologiske matproduksjonen i Møre og Romsdal. Til sammen danner dette grunnlag for kommentarer til den økologiske matproduksjonens situasjon og potensial, med forslag til tiltak for å forløse potensialet for mer økologisk jordbruk i fylket.

Rapporten ender opp med å foreslå totalt 21 tiltak med sikte på mer økologisk jordbruk. Tiltakene er sortert i domenene økonomi (produksjon, foredling, distribusjon og salg), politikk, sivilsamfunn og kunnskap.

Produksjon:

1. Oppfordre til produksjon av økologisk kjøtt fra kyr og sauer, samt melk fra kyr
2. Undersøke muligheten for mer økologisk produksjon basert på geit
3. Opplyse om mulighetsrom for produksjon av økologisk frilandsgris
4. Undersøke om betydelige konvensjonelle vegetabiliske produsenter er interessert i å bli økologiske produsenter
5. Undersøke forekomst av og strategi for produksjon etter økologiske prinsipper, uten økologisk sertifisering

Foredling:

6. Informere om at Nortura gir merpris for økologisk kjøtt, uavhengig av markedsmetning

7. Undersøke om det er ressurser til å etablere et økologisk meieri i Møre og Romsdal
8. Undersøke om eksisterende ysterier kan bidra til (mer) økologisk produksjon
9. Undersøke hva som kreves for at mottak skal pakke og merke økologiske vegetabiliske råvarer
10. Følge opp konkrete planer om å etablere ei kornmølle i Møre og Romsdal

Distribusjon og salg:

11. Tilrettelegge for økt bruk av økologisk mat i offentlige storhusholdninger
12. Oppfordre til flere REKO-ringer, på relevante steder

Politikk:

13. Informere om tilskuddsordninger for omlegging fra konvensjonell til økologisk drift
14. Informere om rapportens ideer og tiltak som ev. settes i verk
15. Informere innbyggere om enkeltindividets og jordbrukets fordeler av konsum og produksjon av økologisk mat

Sivilsamfunnet:

16. Etablere regional tenketank bestående av aktører med handlekraft
17. Rekruttere foregangs bønder som kan demonstrere og inspirere til økologisk jordbruk
18. Utfylle Økologisk Norges kartfunksjon over utsalgssteder for forbrukere

Kunnskap:

19. Vektlegge økologiske råvarer i utdanningssystemet for kokker
20. Vurdere etterutdanning og kompensasjon av bønder for karbonbinding i jord
21. Vurdere hvilke husdyrraser som er ressursoptimale i økologisk produksjon

Summary

According to *Nasjonal strategi for økologisk jordbruk (2018-2030)*, the Norwegian government aims at increased organic farming. On this basis, the public administration of *Møre og Romsdal* county initiated an exploration of the county's possibilities for more organic farming. There seems to be mainly two ways to increase their organic farming. The first option is to increase production based on grazing animals, and the other is to increase the production of vegetables, fruit, berries, and cereal crops. The national strategy emphasizes increased production of the categories in the latter option. The report addresses both options and lets relevant contributors from the food industry illuminate their current state and future potential.

I have explored the organic sphere generally by statistic material, and the organic farmers experiences particularly. The report presents a quantitative overview of the characteristics of the organic farming in the county, such as how many organic farms exists, what kind of products are they producing, farmers gender, and geographical spread of the different categories of produce. The report also presents qualitative descriptions of organic farmers thoughts about their own production and the organic agricultures situation in general, including their views on development capacity and/or barriers that hinders development. This also leads to the inclusion of advisors and actors from other parts of value chains. They have contributed with ideas about possible development of the county's production and distribution of organic produce, from their specific point of view. Together, this constitutes the basis which I comment upon, reaching some recommendations on how to make the most of *Møre og Romsdals* possibilities for more organic farming.

The report suggests in total 21 initiatives that may contribute to more organic farming, short- and long-term. Those are related to economy (production, processing, and distribution and sales), politics, civil society, and knowledge.

Production:

1. Encourage farmers to produce more organic meat and milk from cattle and sheep
2. Explore the possibilities for more production based on organic farmed goat
3. Inform about possibilities of producing more organic free-range pigs
4. Figure out if major conventional vegetable farmers are interested in becoming organic farmers
5. Inquire into the numbers of farmers basing their production on organic principles, without organic certification, and those farmers strategy

Processing:

6. Inform that Nortura pays the farmer excess price for organic meat, independently of market saturation
7. Look into the possibilities for establishing a new, organic dairy plant
8. Look into the possibilities for collaboration with existing cheese factories
9. Inquire into what is required for processors to process and label organic produce as organic instead of labelling it as conventional produce
10. Follow up specific plans of establishing a grain mill

Distribution and sales:

11. Better the opportunities for use of organic food in communal establishments
12. Request more *REKO-ringer*, at relevant places

Politics:

13. Inform about available subsidies during a period of shifting from conventional to organic farming principles
14. Inform about the reports ideas and initiatives eventually taken
15. Inform the public about individual and agricultural benefits of consumption and production of organic food

Civil society:

16. Establish a regional think tank with actors who have the means to act
17. Recruit pioneer farmers who can demonstrate and inspire to organic farming
18. Contribute to *Økologisk Norges* map of places where consumers can buy organic food

Knowledge:

19. Emphasize organic produce in the education of cooks
20. Consider further education and compensation of farmers for binding of carbon in soil
21. Consider which animal breeds are optimal with regard to use of resources in organic farming

Bakgrunn

Denne rapporten er basert på en undersøkelse av det økologiske jordbruket¹ og tilhørende verdikjeder i Møre og Romsdal fylke. Rapporten er utarbeidet på oppdrag fra statsforvalteren i fylket. Hensikten har vært å undersøke nåsituasjonen for det økologiske jordbruket i fylket, hvilke muligheter som finnes for å øke den økologiske produksjonen, hvilke barrierer som står i veien for en økning, samt hva slags tiltak som kan settes i verk for å fjerne barrierer og oppnå økt økologisk produksjon.

Rapportens bakteppe er at Norges regjering innenfor rammen av dagens landbrukspolitikk har iverksatt en nasjonal strategi (2018-2030) for økologisk jordbruk (Landbruks- og matdepartementet, 2018; Meld. St. 11, 2016-2017). Det er et potensiale for at mer av den økologiske maten kan produseres i Møre og Romsdal, men for å utløse potensialet trengs bedre kunnskap om det økologiske jordbrukets situasjon, utviklingsmulighetene og relevante tiltak i fylket.

En økning av økologisk produksjon i Møre og Romsdal kan fortrinnsvis skje på to måter, 1) ved at produksjonstyper som det er en del av i fylket, basert på drøvtyggere, øker i omfang, 2) ved at det etableres mer av produksjoner som fremheves i den nasjonale strategien, økologiske grønnsaker, frukt, bær og korn, som det er lite av i fylket. Begge tilfeller krever bedre oversikt og innsikt i dagens situasjon i fylket (som produksjonsbetingelser, produsenter og marked), muligheter og hindringer for økt produksjon (som marked, produksjonsmåter, kompetanse og motivasjon), for å finne frem til relevante tiltak som kan bedre forutsetningene for økologisk jordbruksproduksjon.

---

¹ Begrepet «økologisk» viser til økologisk sertifisert produksjon etter fastsatte kriterier for en slik sertifisering (Mattilsynet, 2021) som baserer seg på Økologiforskriften (2017) etter norsk lov.

Rapportens tre deler

Rapporten er inndelt i tre deler. Første del består av statistikk som gjelder det økologiske jordbruket i Møre og Romsdal. Heriblant er noen aspekter ved den siste tiårsperiodens endringer i det økologiske jordbruket, tallfesting av antall produksjoner, kjønnsfordeling blant bønder og produksjonstyper, samt enkelte forholdstall mellom økologisk og konvensjonelt jordbruk. Deler av den statistiske informasjonen er benyttet for å lage en kartillustrasjon av utbredelsen av forskjellige produksjoner i de ulike kommunene i fylket.

Andre del av rapporten består av intervjuer med bønder. Intervjuene forteller om bøndenes opplevelser som økologiske produsenter og deres kjennskap til muligheter og utfordringer for mer økologisk produksjon. Dette ligger til grunn for videre betraktninger av den økologiske produksjonen.

Tredje del av rapporten består av nevnte betraktninger og refleksjoner rundt mulige tiltak for å utnytte muligheter og forsere hindringer, støttet av informasjon fra intervjuer av rådgivere og aktører i foredlings- og distribusjonsdelen av enkelte produksjonstypers verdikjeder. Rapporten avsluttes med forslag til tiltak som kan innføres for å tilrettelegge for mer økologisk jordbruksproduksjon i fylket.

Metode og data

Rapportens datamateriale er basert på intervjuer og dokumenter, inkludert statistikk fra offentlige kilder. Intervjuene ble hovedsakelig gjennomført digitalt via Microsoft Teams i oktober og november 2021, samt i noen tilfeller via telefonsamtaler i samme periode. Dokumentene er innhentet fra statistikkprodusenter som tilgjengeliggjør resultatene sine på nett.

Som antydnet belyser rapporten forskjellige typer produksjoner. Den tar for seg animalsk produksjon som kjøtt og melk og vegetabilsk produksjon som korn, frukt, bær og grønnsaker, inkludert potet. Noen steder benevnes imidlertid også en annen type vegetabilsk produksjon, som er produksjon av grovfôr til animalsk føde. Jeg vil påpeke at i rapporten benevner jeg kjøtt og melk enten konkret eller under samlebetegnelsen animalsk produksjon, og korn, frukt, bær og grønnsaker benevnes enten konkret eller under samlebetegnelsen vegetabilsk produksjon. Jeg benevner grovfôr konsekvent konkret, for å skille det fra vegetabilsk produksjon til mat.

Intervjuer

Den assisterende landbruksdirektøren i Møre og Romsdal ga meg ved arbeidets begynnelse en liste over økologiske produksjonsforetak i Møre og Romsdal per 2020, med forslag til informanter basert på at jeg hadde til hensikt å intervju to bønder for hver produksjonstype. Ut ifra dette foreslo den assisterende landbruksdirektøren informantkandidater basert på 1) deres geografiske lokasjoner med et mål om å rekruttere informanter fra ulike deler av Møre og Romsdal, 2) produksjonenes størrelse med mål om å representere «den jevne» produsent. Jeg kontaktet et utvalg av informantkandidatene og fikk rekruttert to bønder per produksjonstype til intervju, så langt det fantes mer enn én produsent for produksjonstypen. Ved rekrutteringen tilstrebet jeg å få en jevnest mulig representasjon av kvinner og menn som informanter. De er representert med henholdsvis fem og sju informanter hver.²

Bøndene ble intervjuet om sin situasjon som økologiske bønder, deres betraktninger av egne og fylkets muligheter for økt økologisk produksjon og kjennskap til barrierer for dette. I tillegg ble de spurt om sine erfaringer med tidligere eller forslag til fremtidige tiltak for å øke fylkets økologiske produksjon. Intervjuet ble veiledet av en forhåndsutformet intervjuguide, men åpnet for samtale og refleksjon som kunne trekkes ut i andre retninger ut ifra den informasjonen som informanten frembrakte. Intervjuundersøkelsen ble på forhånd meldt til Norsk senter for forskningsdata (NSD) som ga grønt lys for undersøkelsen.

Intervjuene har som tiltenkt fremskaffet informasjon om økologisk produksjon av ammekyr, melkekyr, sau, frukt, bær, grønnsaker og korn. Det viste seg at blant

---

² I gjengivelse av informasjon som fremkom i intervjuer, avsløres det ikke hvor den enkelte bonde har tilhold i Møre og Romsdal eller størrelsen på produksjonen deres. Dette er for å øke bøndenes grad av anonymitet i det denne rapporten er offentlig tilgjengelig.

bøndene som drev slik produksjon, fantes det en bonde som holdt økologisk gris i tillegg til sine andre produksjonssystemer. Bonden fortalte om eget grisehold i positivt ordelag, og grisehold er derfor tatt med som en produksjonstype som kan bidra til økt økologisk produksjon.³

Jeg har også intervjuet representanter for andre deler av jordbruksnæringa og verdikjeder i Møre og Romsdal, fordi dette kunne utfylle intervjuene med bøndene. Dette inkluderer to rådgivere for økologisk og konvensjonelt jordbruk, engasjert i eller med bakgrunn fra landbruksfaglige institusjoner; en representant for et mottak av konvensjonelt produserte grønnsaker; en representant for en grossist som distribuerer konvensjonelt produsert frukt og bær; samt en representant for en økologisk meieribedrift et sted i landet.

Den ene rådgiveren ble oppfordret til å opplyse om det generelle forholdet mellom økologisk og konvensjonell produksjon og mulighetene for å få flere bønder til å begynne med økologisk produksjon, samt dele tanker om hva som har hindret mer omlegging til økologisk produksjon, hvor mulighetene ligger og hva som i så fall må på plass for å utnytte mulighetene bedre. Den andre rådgiveren ble spurt om vedkommende sine erfaringer med å øke andelen økologisk mat i storhusholdninger. Grønnsaksmottaket og grossisten ble spurt om deres vilje og kapasitet til å ta imot og distribuere økologiske grønnsaker og frukt og bær dersom det skulle bli en mulighet for det. Meierirepresentanten ble spurt om interesse for å ta imot økologisk melk fra Møre og Romsdal.

Dokumenter

Dokumentene som er benyttet består av statistiske data. Dokumentene er innhentet fra Statistisk Sentralbyrå, Landbruksdirektoratet og Debio, samt statsforvalterens egne oversikter som jeg fikk tilgang til.

Kategoriene «grønnsaker» og «potet» er skilt fra hverandre i det statistiske materialet. Jeg har valgt å beholde «potet» og «grønnsaker» som separate kategorier i den statistiske presentasjonen, for å ikke risikere skeiv fremstilling av tallmaterialet for grønnsaksprodusenter. Andre steder enn i statistisk presentasjon i rapporten mener jeg «potet» der jeg skriver «potet», men jeg mener at potet også kan anses som inkludert der jeg omtaler «grønnsaker» generelt.

Belysning av antall bønder istedenfor produksjonsvolum

Det er viktig å merke seg at de statistiske fremstillingene viser til antall produsenter og produksjoner, men ikke størrelsen på produksjonene, som antall husdyr eller antall dekar dyrket areal. Rapportens omfang måtte ha en begrensning, og jeg mener det er

---

³ Produksjon av amme- og melkegeit er også nevnt i rapporten, men informasjon om dette er kun basert på statistiske data. Det kan stadfestes at det finnes amme- og melkegeitproduksjon i fylket, men ingen av bøndene er intervjuet om denne produksjonstypen.

viktigere å ha fokus på representasjonen av økologiske bønder, heller enn å måle produksjonsstørrelser. De økologiske bøndene forteller nemlig at den økologiske produksjonen de holder på med er krevende med hensyn til arbeidsmengde. Skalering kan tenkes å justere seg med bondens tilgjengelige ressurser (tid, økonomi, arbeidskapasitet og gårdsstørrelse). Slik sett er det ikke hensiktsmessig å prioritere et fokus på potensiell oppskalering. Jeg har heller valgt å belyse økologiske produksjonsprinsippers status i jordbruket og hvordan forholdene kan bedres, som kan tiltrekke flere økologiske bønder. Nye økologiske bønder vil i seg selv bidra til å opprettholde eller øke totalt økologisk produksjonsvolum.

Valget av fokus kan ses i sammenheng med Bjørkhaug og Blekesaune (2013), som hevder at det finnes en «naboeffekt». Denne effekten kan ses som en diffusjonsmekanisme basert på sosiale relasjoner. Naboeffekten handler om at det er en spredning av de økologiske produksjonsprinsippene dersom denne driftsmåten er representert i de sosiale omgivelsene. Det vil si at en konvensjonell bonde som er nabo med en økologisk bonde, er mer tilbøyelig til å legge om til økologisk produksjon, enn om den økologiske nabobonden ikke fantes. Således er flere økologiske bønder som er representert i de sosiale omgivelsene, med sine (stadig mer utbredte) geografiske lokasjoner, trolig viktigere for at økologisk produksjon skal øke i omfang i Møre og Romsdal, enn produksjonsstørrelsen til de økologiske bøndene som allerede finnes.

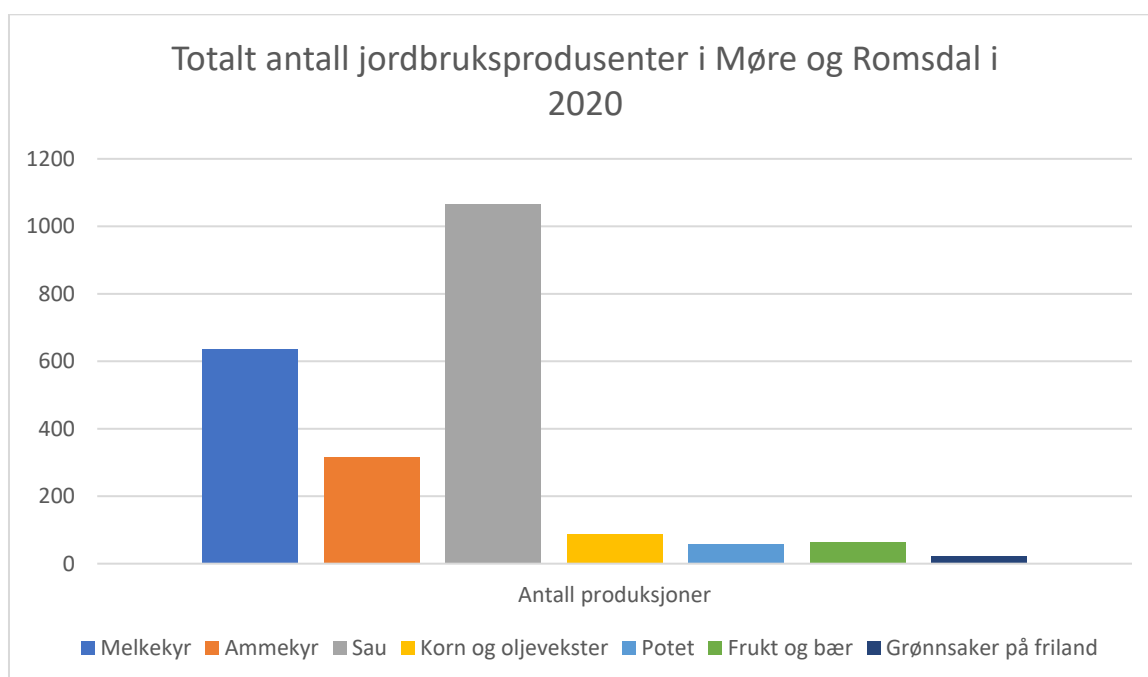
Del 1: Trekk i økologisk jordbruk i Møre og Romsdal

Den økologiske produksjonen i Møre og Romsdal utgjør en relativt beskjeden andel i forhold til produksjonen etter konvensjonelle prinsipper. I det følgende presenterer jeg statistikk som viser nåsituasjonen og endringer i det økologiske jordbruket i Møre og Romsdal de siste ti årene.

Forholdet mellom økologisk og konvensjonell produksjon

De fleste bøndene i Møre og Romsdal driver produksjon etter konvensjonelle prinsipper. Tilstanden ved den økologiske produksjonen kan derfor måles opp mot den konvensjonelle produksjonen for å få et inntrykk av den økologiske produksjonens relative omfang i fylkets jordbruk.

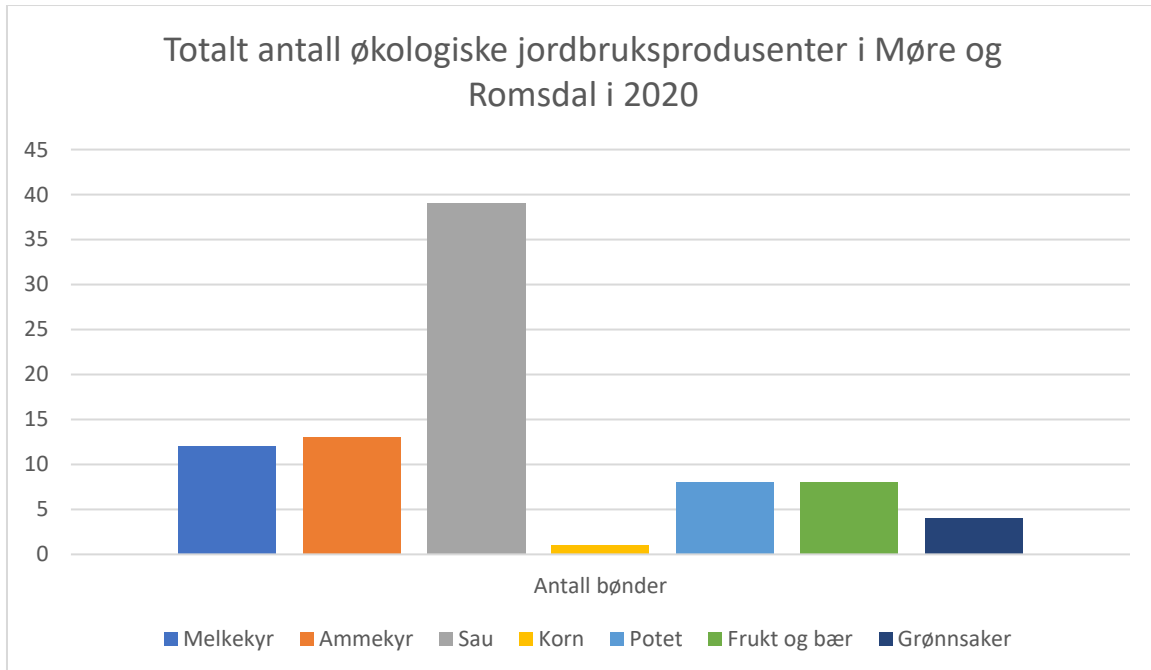
Jordbruket i Møre og Romsdal er særlig orientert mot produksjon basert på drøvtyggere. I Figur 1 synes det at uten å skille mellom økologisk eller konvensjonell driftsmåte, er det et klart flertall av bønder som driver med animalsk produksjon sammenlignet med vegetabilsk produksjon. Det er flest bønder som driver med sau, melkekyr og ammekyr. Blant de som driver med vegetabilsk produksjon, er det flest bønder som produserer korn- og oljevekster, etterfulgt av potet- og bærproduksjon.

Figur 1. Totalt antall produsenter innen jordbruk i Møre og Romsdal i 2020 (Statistisk sentralbyrå, 2021).

Ifølge Statistisk sentralbyrå (2021) var det i 2020 til sammen 637 produsenter som drev med melkekyr, 316 produsenter som drev med ammekyr og 1065 produsenter som drev med sau i fylket. Blant produsentene som drev med vegetabilsk produksjon, produserte til sammen 88 produsenter korn- og oljevekster, 57 produsenter potet, 23 produsenter grønnsaker på friland og 63 produsenter frukt og bær (Ibid.).

I Figur 2 synes det at også blant de økologiske produsentene er det flest som driver med sau, ammekyr og melkekyr. Når det gjelder vegetabilsk produksjon, er det flest økologiske produsenter som produserer potet, frukt og bær. Dette er omtrent som produksjonsorienteringen ellers i fylket uavhengig av driftsmåte. Det er imidlertid verdt å bemerke at det kun er én økologisk kornprodusent, som klart skiller seg ut.

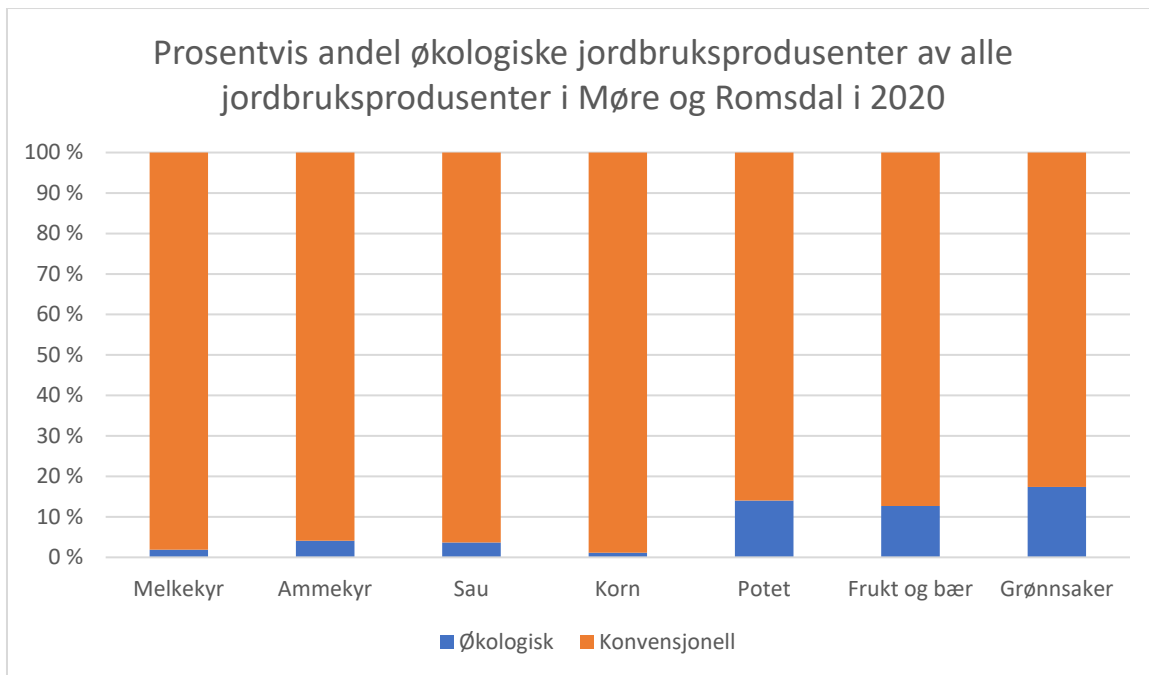

Figur 2. Totalt antall økologiske jordbruksprodusenter i Møre og Romsdal i 2020 (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon).

Ifølge statsforvalterens tall for hvor mange som søkte om produksjonstilskudd i 2020, var det blant produsentene som drev med økologisk animalsk produksjon 12 som drev med melkekyr, 13 som drev med ammekyr og 39 som drev med sau. For økologisk vegetabilsk produksjon, var det 1 produsent som drev med korn, 8 produsenter som drev med potet, 8 produsenter som drev med frukt og bær og 4 produsenter som drev med grønnsaker (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon).

Figur 3 viser at økologisk produksjon av grønnsaker, poteter, frukt og bær hadde størst prosentvis andel av total produksjon, uavhengig av driftsmåte, sammenlignet med andre økologiske produksjonertypers prosentvise andel av total produksjon.

Figur 3. Prosentvis andel økologiske jordbruksprodusenter av alle jordbruksprodusenter i Møre og Romsdal i 2020.

Den prosentvise andelen av økologiske produsenter av totalt antall produsenter innen animalsk produksjon i 2020, var for melkekyr 1,88 pst., for ammekyr 4,11 pst. og for sau 3,66 pst. Tilsvarende innen vegetabilsk produksjon var den prosentvise andelen for korn 1,14 pst., for potet 14,04 pst., for frukt og bær 12,7 pst. og for grønnsaker 17,39 pst.

Jeg vil nevne at det ifølge Debio (2021) blant økologiske produsenter i 2021 er én produsent som har gris og to produsenter som har ammegeit. Det er uvisst hvor mange produsenter som totalt har (hatt) slike produksjoner i 2021 uavhengig av driftsmåte. Sammenlignet med totalantall for 2020 (Statistisk sentralbyrå, 2021), hvor det var 49 produsenter med gris og 117 produsenter med ammegeiter, uavhengig av driftsmåte, utgjør produsenter med økologisk gris og geit henholdsvis 2,04 pst. og 1,71 pst. Det er verdt å nevne at det også er registrert 23 produsenter med melkegeit, men ingen av dem har økologisk sertifisering (Ibid.).⁴

Det er derfor mye å gå på i antall produsenter når det gjelder mulig omlegging fra konvensjonell til økologisk driftsmåte, uansett produksjonstype. Det er imidlertid mest å gå på blant produsentene som driver med melkekyr, gris, ammegeit, melkegeit og korn.

⁴ Tallene for økologisk produksjon av svin, ammegeit og melkegeit er innhentet fra Debio (2021) fordi disse produksjonene ikke var registrert i datamaterialet til statsforvalteren. Statsforvalterens datamateriale er basert på bønder som har søkt om produksjonstilskudd, så det er trolig ikke søkt om produksjonstilskudd for nevnte produksjonstyper. Når det gjelder økologisk produksjon av gris og ammegeit er dette hos bønder som allerede er del av materialet med status som økologiske produsenter av andre produksjonstyper.

Med hensyn til nasjonal strategi (Landbruks- og matdepartementet, 2018), som er økt produksjonsvolum av økologisk frukt, bær, korn og grønnsaker, ligger Møre og Romsdal muligens godt an. Det er en betydelig prosentvis andel økologiske produsenter som driver med økologisk produksjon av grønnsaker, frukt og bær. Selv om det ikke sier noe om produksjonsvolum, indikerer det at det ligger sosialt til rette for å drive slik produksjon opp og frem i fylket gjennom naboeffekten (Bjørkhaug og Blekesaune, 2013).

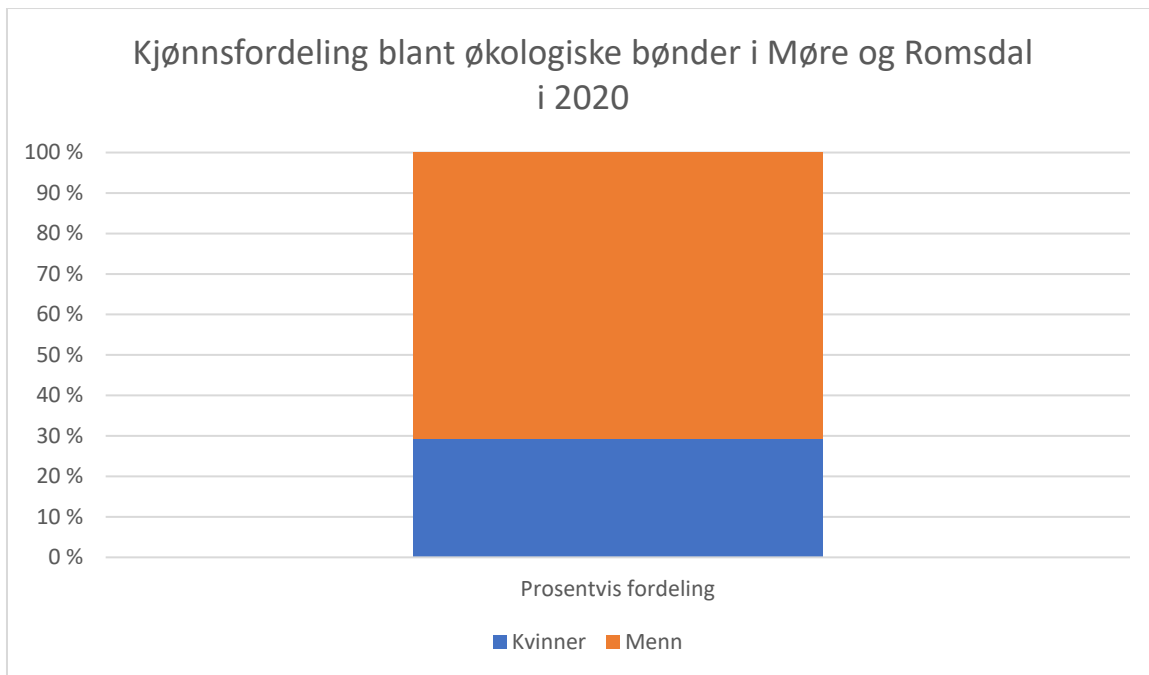
Situasjonen til bøndene som driver med de ulike produksjonene, og potensialet i produksjonstypene, belyses videre i rapportens andre og tredje del.

Økologisk grovfôrareal, ingen husdyr: Mulige utnyttelser

I 2020 var det ifølge statsforvalterens registreringer til sammen 19 produsenter i Møre og Romsdal som hadde økologisk grovfôrareal eller grovfôrareal i karens, men som samtidig ikke hadde noen (økologiske) husdyr (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon; se geografisk fordeling i Figur 8). Det er mulig at noen av dem har husdyr som nytter seg av grovfôrressursene, men at husdyrene av en eller annen grunn ikke er sertifisert som økologiske og derfor ikke del av datamaterialet for økologisk produksjon. En annen mulighet er at disse produsentene selger fôr til andre bønder eller inngår i en samdrift med andre bønder, slik at fôret blir solgt til samdrifta. Det er 11 produsenter i Møre og Romsdal som har økologisk sertifiserte husdyr, men ikke egen (økologisk) grovfôrproduksjon (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Ifølge statsforvalteren er forklaringen trolig at det er samdrifter som er registrert med husdyr og som da kjøper grovfôr fra medlemmene i samdrifta.

Kjønnsfordeling og økologiske produksjonstyper

Ifølge statsforvalterens registreringer av økologiske foretak som har søkt om produksjonstilskudd, er det blant de økologiske produsentene i Møre og Romsdal flest menn og færrest kvinner (Figur 4). Blant kvinnene er det en dreining mot at de driver prosentvis mindre med animalsk produksjon og mer med vegetabilsk produksjon, mens mennene driver prosentvis mer med animalsk produksjon og mindre med vegetabilsk produksjon. Jeg vil imidlertid påpeke at det er vel så mye en kjønnsforskjell i det økologiske jordbruket i Møre og Romsdal, som det er en kjønnsforskjell ved produksjonstypene.

Figur 4. Kjønnsfordeling blant økologiske bønder i Møre og Romsdal i 2020 (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon).

I 2020 var det 85 økologiske foretak i fylket som søkte om produksjonstilskudd. Bak disse foretakene kunne det entydig identifiseres 24 kvinner og 58 menn som bønder bak hvert sitt foretak, som gir 82 kjønnete foretak. De resterende 3 foretakene hvor kjønnet ikke kunne identifiseres entydig, hadde 5 kvinner og 11 menn. Ettersom det kan tenkes at de 3 flerkjønnete foretakene kan bestå av en blanding av innehavere som både praktiserer bondeyrket og som kun er familiemedlemmer som virker som styremedlemmer o.l., er det tydeligst å regne på tallene bak de 82 kjønnete foretakene. Av 82 stykker, utgjør 24 kvinner 29,27 pst. og menn 70,73 pst.

Av de 24 kvinnene, driver 17 stykker på med animalsk produksjon (70,83 pst.). Åtte av de samme 24 kvinnene driver med vegetabilsk produksjon (33,33 pst.). Blant kvinnene er det også tre stykker som har uregistrert produksjonstype, samt seks kvinner med kun grovfôrproduksjon (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Av de 58 mennene, driver 44 stykker på med animalsk produksjon (75,86 pst.). 13 av de samme 58 mennene driver med vegetabilsk produksjon (22,41 pst.). Det er ellers 13 menn med kun produksjon av grovfôr og én mann som kun holder økologiske inmarksbeiter i hevd (Ibid.).

Ut ifra foregående avsnitt kan det virke som mange bønder driver med flere produksjonstyper og at kvinner er mer tilbøyelig til å drive med både animalsk og vegetabilsk produksjon enn det mennene er. Ellers er det også forskjeller mellom kjønnet med hensyn til tendens til å drive med animalsk *eller* vegetabilsk produksjon, hvor kvinner driver prosentmessig noe mer med vegetabilsk produksjon og noe mindre med animalsk produksjon, mens det forholder seg motsatt for menn.

Om tendensene er betydelige nok til at et spesifikt kjønn bør appelleres til ved et mål om mer av visse produksjonstyper, er usikkert. Tallene kan imidlertid tolkes som at det finnes en forskjell i bøndernes ønsker for egen produksjonstype ut ifra kjønnnet deres.

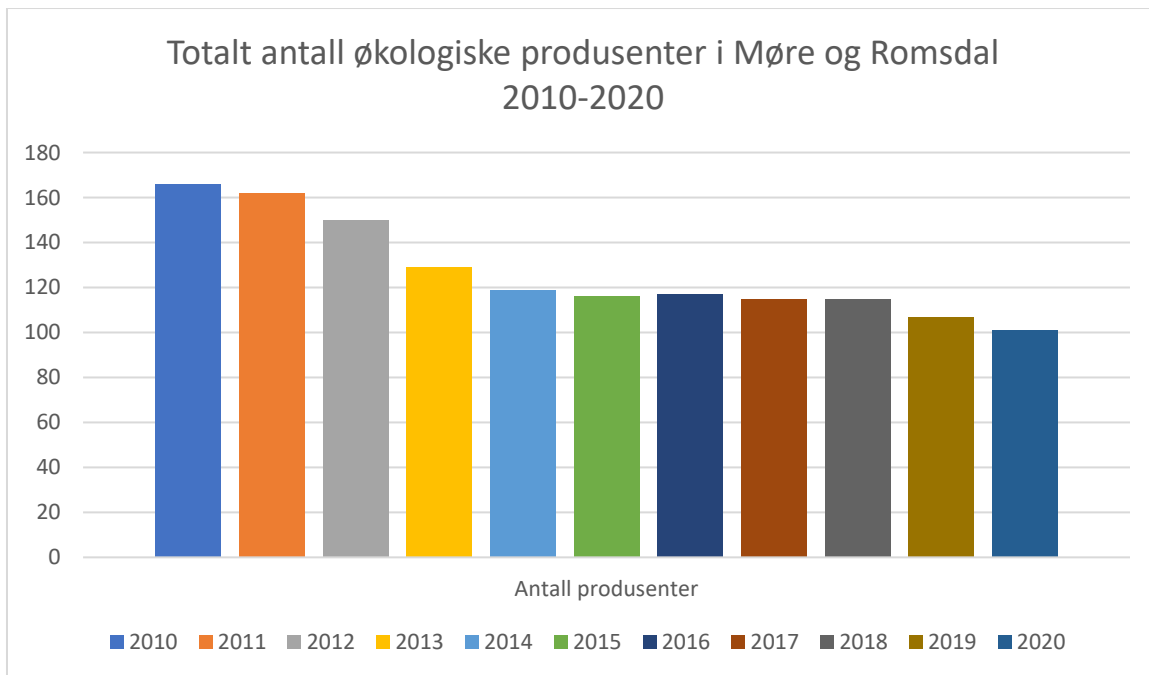
Hva som ligger bak en bondes produksjonsvalg er likevel mer komplisert enn bare tendenser ved kjønn; som for eksempel det spesifikke gårdsbrukets muligheter ut ifra ressurstilgang, produksjonstradisjoner i grenda eller en bondes markedsoppportunisme og øye for forretninger. Det kan jo synes ved å ta i betraktning kjønnenes prosentmessige andel innenfor hver produksjon, at både kvinner og menn i Møre og Romsdal er mer tilbøyelige til å drive animalsk heller enn vegetabilsk produksjon, selv om mennene er mer tilbøyelige til det enn kvinnene. Det kan tolkes å fortelle om produksjonskultur, ressurstilgang og forskjellige veletablerte verdikjeder generelt i fylket, som blir veiende mer enn kjønnenes interne tilbøyeligheter til å drive med en spesifikk produksjonstype.

Økologisk produksjon 2010-2020

Det har vært et synkende antall økologiske produsenter fra 2010 til 2020, med et fall fra 166 til 101 stykker (Figur 5), ifølge Debios (2020) registreringer av totalt antall økologiske produsenter.⁵ Dette er godt over en tredjedels frafall.

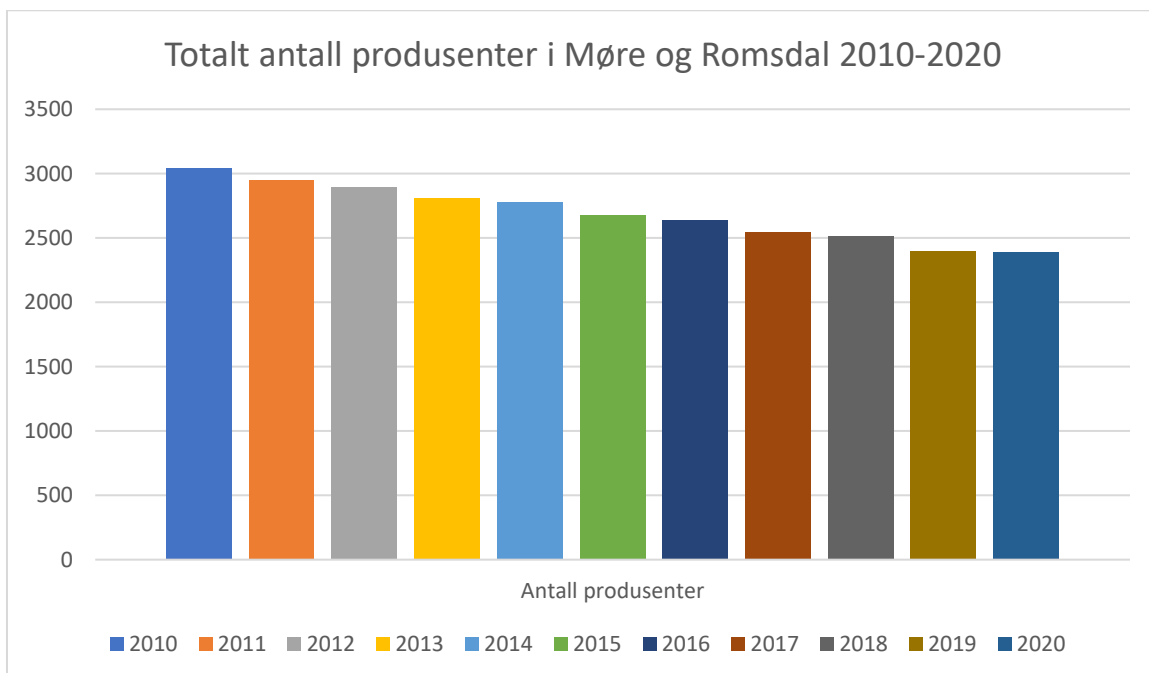
---

⁵ Ifølge Debios (2020) var det 101 økologiske produsenter i Møre og Romsdal i 2020. Dette er basert på deres registreringer av produsenter med økologisk sertifisert produksjon. Ifølge statsforvalteren var det 85 som hadde søkt om produksjonstilskudd (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Det er en differanse på 16 produsenter hvis virksomhet forblir ukjent i denne rapporten. Differansen på 16 faller imidlertid *med* 12, *ned* til 4, om en tar inn Debios (2021) tall for antall økologiske produsenter i Møre og Romsdal i november 2021: 89 stykker. Det er mulig flere av produsentene planla å legge ned den økologiske produksjonen sin, og derfor ikke søkte om produksjonstilskudd. En annen mulighet er at produsenter kan ha hatt for lavt produksjonsvolum til å kvalifisere til produksjonstilskudd. En tredje mulighet er sammenslåing av flere produsenters drift.

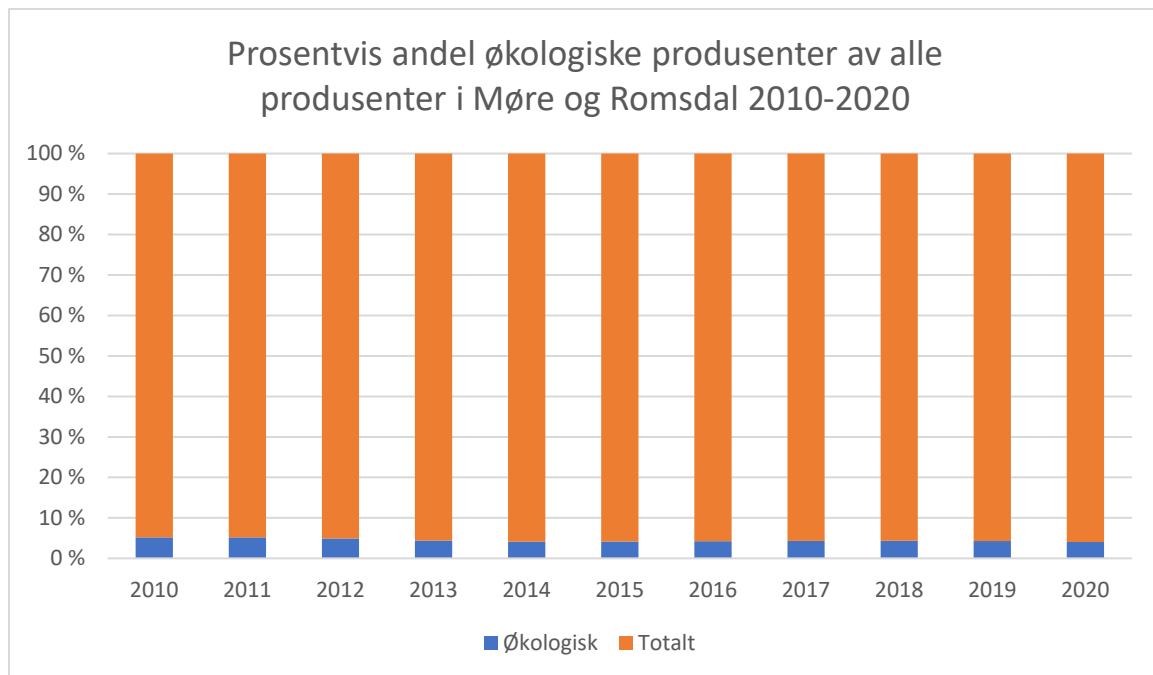
Figur 5. Totalt antall økologiske produsenter i Møre og Romsdal 2010-2020 (Debio 2020).

Det har imidlertid også vært et synkende totalantall av produsenter i løpet av samme tiårsperiode, uavhengig av driftsmåte. Det totale antallet produsenter har falt fra 3043 til 2393 (Statistisk sentralbyrå, 2021b; Figur 6). Dette er noe under en tredjedels frafall, mindre enn for frafallet av økologiske produsenter. Med andre ord har tilsynelatende frafallet av økologiske produsenter relativt sett vært høyere enn for konvensjonelle produsenter.

Figur 6. Totalt antall produsenter i Møre og Romsdal 2010-2020 (Statistisk sentralbyrå, 2021b).

Sett under ett, har den relative andelen økologiske produsenter av det totale antallet produsenter falt fra 5,46 pst. i 2010, til 4,33 pst. 2015, og 4,22 pst. i 2020 (Figur 7).

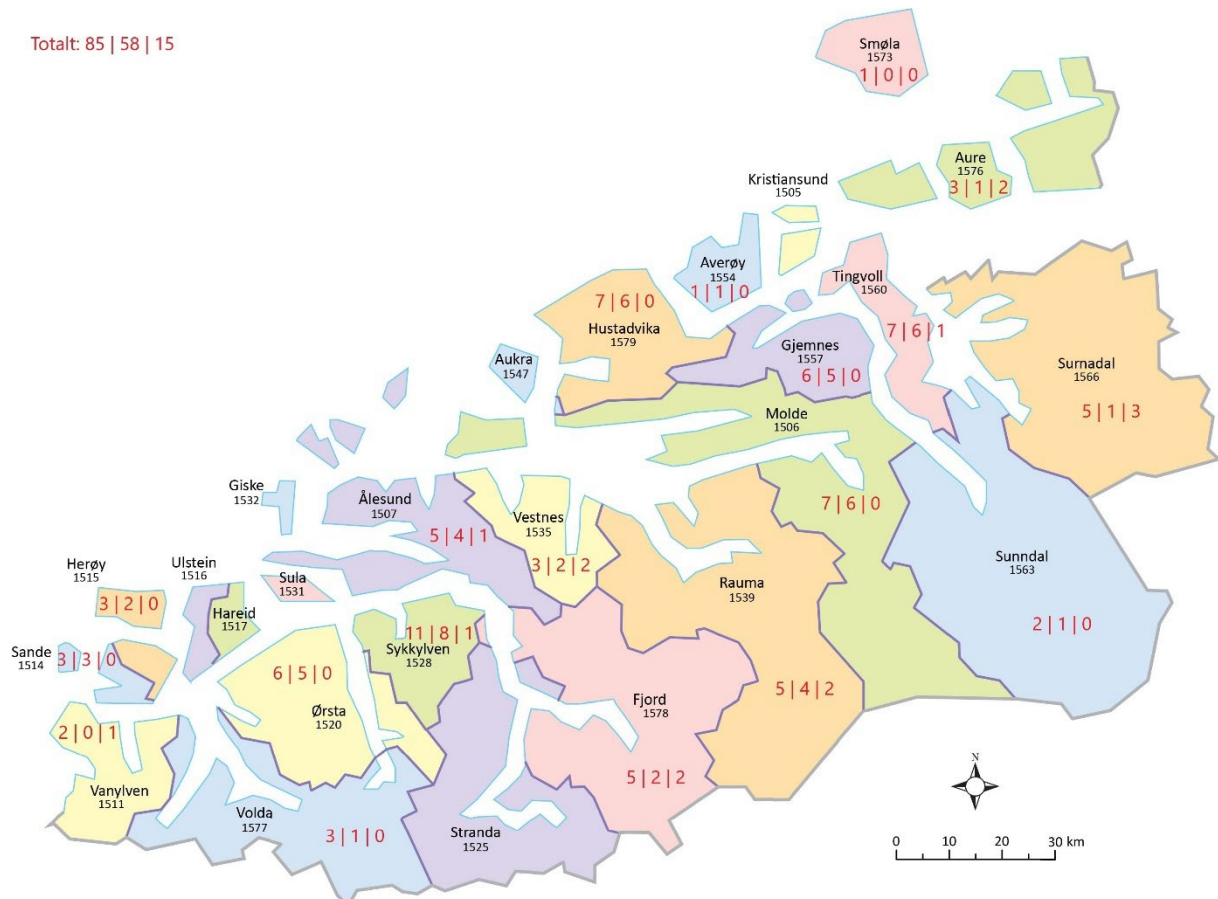
Figur 7. Prosentvis andel økologiske produsenter av alle produsenter i Møre og Romsdal 2010-2020.

Jeg skal ikke gå inn på hvorfor det generelt har blitt færre produsenter de siste ti årene, men hva som er utfordringene til de økologiske bøndene berøres i rapportens andre del og det kan indikere årsaker til hvorfor økologiske produsenter har lagt ned i løpet av de siste ti årene.

Geografisk utbredelse av økologisk produksjon

Basert på Figur 8 synes det at de fleste kommuner med økologisk produksjon har mest av animalsk produksjon. Dette gjelder 14 av 19 kommuner, og er unntatt Aure, Surnadal, Fjord, Vestnes og Vanylven, hvor det er mest vegetabilsk produksjon. Hustadvika, Averøy, Gjemnes, Molde, Sunndal, Volda, Ørsta, Herøy og Sande har kun animalsk og ingen vegetabilsk økologisk produksjon, mens ingen kommuner har kun vegetabilsk økologisk produksjon.

Totalt: 85 | 58 | 15

Figur 8. Kart over økologisk produksjon i Møre og Romsdal i 2020. Utarbeidet etter statsforvalterens informasjon om bønders søknad om produksjonstilskudd i 2020 (personlig kommunikasjon). Kartskissa er henta fra <https://kartkatalog.geonorge.no/>.

I Figur 8 er bønder og produksjoner markert innenfor hver kommune. Kommuner uten markeringer har ingen økologiske bønder, ifølge statsforvalterens registreringer basert på registreringer av produksjonstilskudd (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Det første tallet står for totalt antall økologiske bønder i kommunen; det midterste tallet står for antall bønder som driver med animalsk produksjon i kommunen; det siste tallet står for antall bønder som driver med vegetabilsk produksjon i kommunen. En bonde kan være representert som både animalsk og vegetabilsk produsent, dersom bonden driver flere økologiske produksjoner. Meningen er å vise hvor det forekommer, eller ikke forekommer, animalsk og vegetabilsk produksjon, og hvor mange bønder som driver økologisk produksjon i hver kommune.

Fordelingen av de forskjellige produksjonene blant kommunene kan indikere at de enkelte kommunene har flere eller færre bønder som er opptatt av økologisk produksjon, flere eller færre økologiske bønder som er opptatt av spesifikke produksjonstyper, og at kommunens agronomiske forhold er mer eller mindre egnet for ulike produksjonstyper. Det kan være jordforhold, klimatiske forhold, sosiale og kulturelle forhold som spiller inn på dette i de enkelte kommuner. Det kan tenkes at siden det er flest bønder med drøvtyggere av de som holder husdyr, er kommuner med mange animalske produsenter karakterisert av gode beiter; andre steder er det kanskje

egnet topografi og jordforhold for ulike vegetabilske produksjoner, og derav relativt høy forekomst av slik produksjon. Andre steder kan det hende produksjonstradisjoner er fremste begrunnelse for å holde i hevd visse produksjonstyper. Det må imidlertid tas høyde for at det kan finnes en og annen entreprenør rundt omkring, som forsøker seg på produksjonstyper som for andre er uforutsett ut ifra de lokale forholdene (Barth, 1994).

Sykkylven skiller seg ut ved å ha flest økologiske bønder, etterfulgt av Tingvoll, Molde og Hustadvika. Kristiansund, Aukra, Stranda, Giske, Ulstein, Hareid og Sula utmerker seg ved å ikke ha noe økologisk produksjon.

Smøla utmerker seg ved å ha én økologisk bonde, men som ikke driver med verken animalsk eller vegetabilsk produksjon. Smølabonden driver med grovfôrproduksjon. De andre grovfôrprodusentene som ikke har noen husdyr, er lokalisert i kommunene Ålesund (1), Herøy (1), Ørsta (1), Sykkylven (1), Vestnes (1), Rauma (1), Gjemnes (1), Tingvoll (1), Sunndal (1), Surnadal (3), Aure (2), Volda (2) og Hustadvika (1). I alle disse kommunene, unntatt Smøla, er det minst én animalsk produsent, i de fleste er det flere. Iberegnet nabokommuner har alle, inkludert Smøla, mange animalske produsenter i nærheten. Det kan tenkes at det er i disse områdene det finnes et nettverk av ressursfordeling, som vist til ovenfor.

Kartet gir ellers en generell pekepinn på hvor det tilsynelatende er rom for flere av de enkelte produksjoner og hvor det tilsynelatende er best egnet for animalsk eller vegetabilsk økologisk produksjon. De faktiske mulighetene for å igangsette tiltak for ny økologisk produksjon på spesifikke steder må undersøkes ved å gjøre etnografisk og agronomisk orienterte undersøkelser blant bønder og gårder på aktuelle steder.

Geografisk utbredelse av all produksjon

I et generelt bilde av Møre og Romsdals jordbruk som inkluderer både konvensjonell og økologisk produksjon, kan det opplyses om at av fylkets totale areal er 4,3 pst. benyttet som jordbruksareal. 96 pst. av jordbruksarealet blir brukt til å produsere grovfôr til drøvtyggere (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Videre er grønnsaksproduksjonen konsentrert på Smøla og potetproduksjonen i Sunndal. Over 90 pst. av grønnsaksarealet i Møre og Romsdal er på Smøla, hvor det hovedsakelig produseres gulrot og kålrot, mens Sunndal har nesten 80 pst. av fylkets potetproduksjon. Frukt- og bærproduksjonen er konsentrert i Fjord, hvor 50 pst. av den nasjonale industrielle jordbærproduksjonen finner sted og ellers 65 pst. av fylkets totale frukt- og bærproduksjon. Korn produseres særlig i Sunndal, Surnadal, Rauma og Hustadvika (Ibid.). Det aller meste av denne produksjonen skjer etter konvensjonelle prinsipper, men det kan indikere hvor det er særlig egnet å undersøke potensialet for mer omlegging til økologisk produksjon av de enkelte produkttypene.

Del 2: Bønders situasjon og refleksjon rundt muligheter og barrierer

I det følgende gjengir jeg fra intervjuer bønders egne opplevelser og tanker om å drive økologisk, og deres betraktninger om muligheter og hindringer for økt økologisk produksjon i Møre og Romsdal. Jeg gjengir det bøndene har uttrykt for det meste uten å tilskrive dem sitater, fordi jeg løpende har tolket deres uttalelser og skrevet notater på basis av samtalene våre. Kun stedvis legger jeg til korte og presise referanser til ord og formuleringer bøndene benyttet. Dette innebærer at *verbatim*-prinsippet ikke etterleves fra min side (Lavrakas 2008), da hensynet til tidsbruk har måttet veie tyngre.

Jeg gjengir fra ett og ett intervju, sortert etter bøndenes produksjonstyper. For hver produksjonstype har jeg lagt ved diagrammer som viser den historiske endringen ved antall bønder som driver med hver enkelt produksjonstype etter økologiske prinsipper i Møre og Romsdal. Tallmaterialet i diagrammene er ufullstendig, fordi det over tid har variert hva slags produksjonstyper som har blitt registrert og inkludert i dokumentasjonen jeg baserer statistikken på. Datamaterialet er imidlertid utfyllende nok til å vise fluktusjon i antallet bønder som har drevet økologisk produksjon.⁶

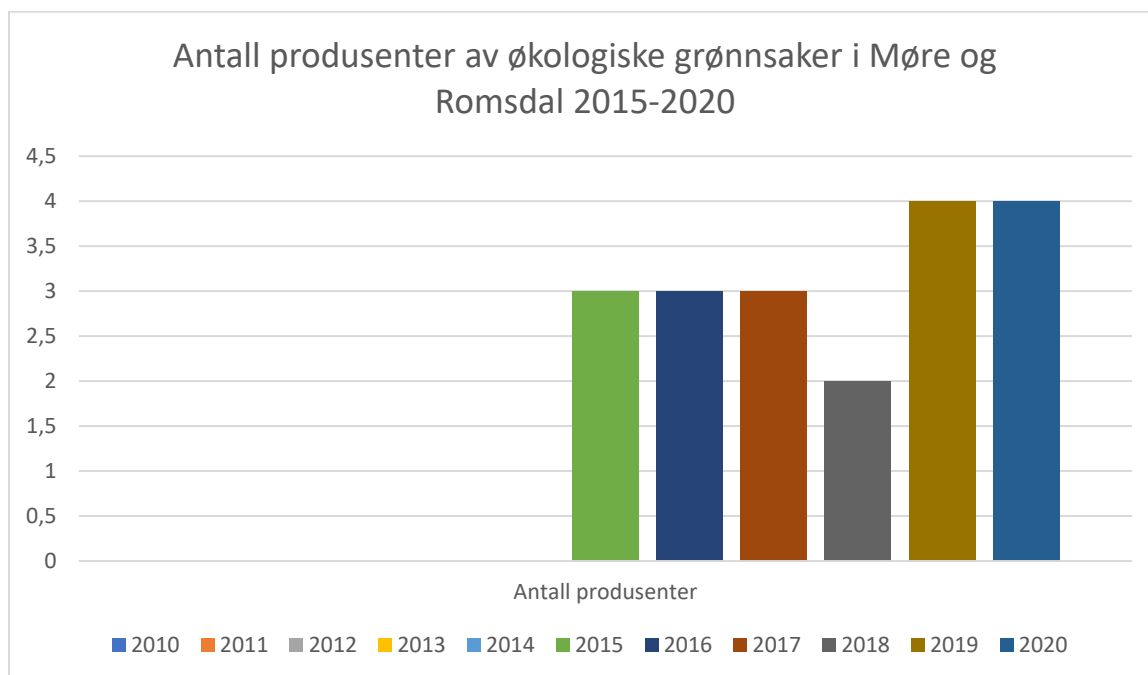
Vegetabilsk produksjon

Jeg har intervjuet til sammen fem bønder som driver vegetabilsk økologisk produksjon. Blant disse fem bøndene er det to bønder med grønnsaksproduksjon, inkludert potet, to bønder med produksjon av frukt og bær og en bonde med kornproduksjon.

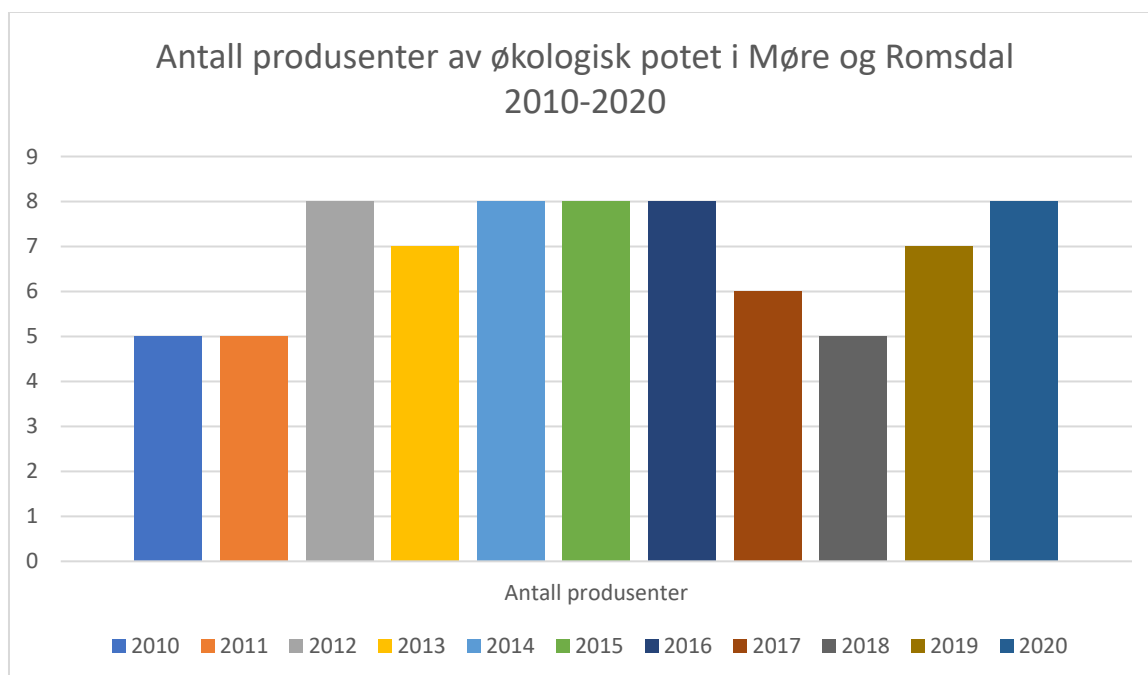
---

⁶ Diagrammene viser en nedgang i antall økologiske produsenter i 2010-2020, men med en stabilisering 2015-2020. For vegetabilsk produksjon er det en liten økning av antall økologiske produsenter de siste årene.

Grønnsaker

Figur 9. Antall produsenter av økologiske grønnsaker i Møre og Romsdal 2015-2020. 2015-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Figur 10. Antall produsenter av økologisk potet i Møre og Romsdal 2010-2020. Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Grønnsaksbonde 1 er ei kvinne i 50-åra. Hun er utdannet innen landbruk og har bakgrunn fra en jordbruksfaglig forskningsinstitusjon. Gården var allerede økologisk i

det hun overtok drifta, så omlegging fra konvensjonell til økologisk drift var aldri noen aktuell problemstilling for henne. I forbindelse med overtakelsen trengte ikke bonden noen rådgivning, siden hun allerede hadde kunnskapen som trengtes for å drive gården etter økologiske prinsipper.

Grønnsaksbonden synes det er greit å drive en gård hun omtaler som «småskala». Hun ønsker ikke å ha en «stor gård» med «stor produksjon», men ønsker å ha en drift som gjør det mulig å vie tid til å ta del i «Inn på tunet»-ordningen, ta imot besøk fra barn og eldre, samt være aktiv i sin egen gårdsrestaurant.

Bondens gårdsrestaurant er viktig for omsetningen av de økologiske produktene. Hun tar imot besøkende som plukker råvarer ute på åkrene, for deretter å bearbeide og spise maten i restauranten. I tillegg til gårdsrestauranten, selger hun råvarer direkte til andre restauranter, lokale forbrukere, folkehøyskoler og institusjonsskjøkken.

Hun har tidligere vurdert «tradisjonelt salg», hvor hun kunne levere råvarer til samvirker. Hun synes imidlertid at det er «stress» for en bonde med relativt liten produksjon. Hun opplevde krav om å levere en viss mengde råvarer, og tatt i betraktning at avlinger kan feile, måtte hun ha hatt større produksjon enn hun planla å levere for å være sikret å overholde sin del av avtalen. Hun har også vært inne på tanken om det kunne være mulig for henne å pakke og levere råvarer selv til dagligvarebutikker, men det ville blitt et for omfattende arbeid for henne, siden det ville krevd at hun tok seg av pakking og strekkodemerking av varer. Hun selger derfor råvarene sine til forbrukerne selv istedenfor.

Bonden opplever at økologiske bønder har støtte i det sosiale miljøet. Hun fortalte at bygda hun har tilhold i er en «jordbruksbygd», og at alle som bor der er «inkluderende» i møte med enhver som ønsker å drive som bonde. Et eksempel på dette er at en bondeorganisasjon ønsket å ha «åpen dag» på gården hennes. Hun stilte spørsmål ved hvorfor, siden hun hadde lite produksjon. Da hadde representanten for bondeorganisasjonen gitt uttrykk for at gården hennes var «åpen» og «fin», med områder som var «enkelt tilgjengelig» for alle og ikke til fare for noen besøkende. Hun syntes dette var en «hyggelig gest» av bondeorganisasjonen, og hun følte at de «så henne».

Alle har likevel ikke tro på økologiske produksjonsprinsipper. Bonden fortalte at hun mener noen bønder har «definert seg vekk» fra økologisk produksjon. Hun tror det er fordi det på 1980-tallet var oppmerksomhet rettet mot økologisk produksjon, men at den videre tiltroen til økologiske produksjonsprinsipper var «ideologisk» heller enn «pragmatisk». Hun mener noen bønder har markert avstand til økologisk produksjon, basert på at det ikke går overens med deres syn på de praktiske aspektene ved jordbruket.

Dette kan ses i sammenheng med hennes formening om hvorfor det er relativt lite økologisk produksjon i Møre og Romsdal. Bonden pekte på økonomiske og økologiske faktorer, som at det er lang arbeidstid og lite inntekt forbundet med økologisk produksjon, samt at det i Møre og Romsdal er «små avlinger», «dårlig vær» og

«strevsomt» med vekstskifte. Hun utdypet at det er såpass «vått» at en ikke kan bruke «større, tyngre maskiner» på jorda, som er effektivt hvis en er i tidsnød, fordi det vil ødelegge dyrkingsjorda. Dermed blir det enda mer tidkrevende arbeid som økologisk bonde.

Bonden sa at hun ikke har vurdert å legge om fra økologisk til konvensjonell produksjon, men hun fortalte at hun i møte med «pirkete» inspektører fra Debio, har tenkt «oh, god ... trenger jeg å drive økologisk produksjon?». Hun sa at hun kan drive produksjonen sin etter økologiske prinsipper uten å nødvendigvis ha produksjonen sertifisert som økologisk. Hun påpekte at hun uansett ikke ville brukt kunstgjødsel, uavhengig av produksjonens status som sertifisert eller ei (kunstgjødsel er ikke i tråd med økologiske produksjonsprinsipper).

Hun mener at «grasføra dyr», presisert ved «kje, sau og storfe», har mest potensiale som økologiske produksjoner i Møre og Romsdal. Hun sa at bøndene i fylket kan «svinge seg rundt» og «satse» ved å «bruke utmark» til denne typen produksjon. Hun mener at bøndene bør velge dyreraser som «tåler å være ute» og som kan føres med «rundballer om vinteren».

Hun sa også at det bør produseres mer «lavere ned i næringskjeden», og sikter til produksjon av vegetabiliske råvarer. Hun mener at det bør produseres mer mat til «direkte konsum», det vil si, produsere vegetabiliske råvarer som går til menneskemat, heller enn å produsere dyrefôr eller animalske råvarer. I så fall mener hun at man bør «spise det vi klarer å dyrke herover», som «erter, bønner, rotgrønnsaker og bladsalater».

Et viktig spørsmål er hvor råvarene i så fall skal leveres. Hun sa at det ikke er så mange bønder som kan gjøre som henne når det gjelder omsetningen av produktene. Samtidig mener hun at det ikke nytter å ha «flere ledd», det vil si aktører mellom produsent og konsument, fordi det er for «dårlig økonomi». I det ligger det at det ikke er inntekter nok til å betale alle aktørene tilstrekkelig for arbeidet. Hun mener at det heller ikke er et alternativ å «øke prisen» på varene, for da «forsvinner markedet» (hun mener at det er begrenset hvor mye forbrukere vil betale for de økologiske produktene).

Bonden sa at en løsning er større økonomiske tilskudd til bøndene, finansiert av staten. Et kvalifiseringsgrunnlag for å få en slik økonomisk støtte, mener hun kan være at gården drives på en «god agronomisk måte», hvor bonden baserer seg på «grønngjødsling» og «slutte[r] med høstpløying», slik at drifta blir «positiv» med hensyn til «CO₂» (karbondioksid). I dette ligger det at karbondioksid kan lagres i bakken og ikke frigjøres ved å ikke bearbeide den mer enn nødvendig for å få en tilstrekkelig mengde produserte råvarer. Hun mener det kan være et tilskudd som ikke er en «passiv støtte», men et tilskudd som gis med «krav til aktivt klimakutt».

Grønnsaksbonden sa at man må stille spørsmål om «hva vil vi med den grønne produksjonen», og svarte at den må være forankret i «langsiktig[het]» med hensyn til «klima» og «naturmangfold». Hun mener dette må kommuniseres selv om det «svir for bonden» å høre at konvensjonell produksjon må nedprioriteres, til fordel for

økologisk produksjon som bedre ivaretar klimaet og naturmangfoldet. Hun mener i forbindelse med dette at det må «legges klare premisser politisk» for hvordan jordbruket skal praktiseres i fremtiden.

Når det gjelder hindringer for økt økologisk produksjon, sa grønnsaksbonden at det er «lønnsomheten» som er hindringen. Hun mener at flere bønder «kunne lagt om [fra konvensjonell til økologisk produksjon]», men at det «handler om økonomi». Hun mener at for framtida bør det legges en «ny strategi», med sikte på et forbedret «inntektsgrunnlag». Hun sa at personer som skal overta økologisk drevne gårder i framtida «vil ikke jobbe sånn [som økologiske bønder] for ingenting».

Et annet aspekt hun mener kan bidra til at det blir flere økologiske bønder, er å ha «gode mentorer», altså økologiske bønder «som lykkes» og «har noe å vise til». Hun mener at det er mangel på synliggjøring av slike bønder, men at «gode eksempler» kan motivere flere til å drive gården etter økologiske prinsipper.

Grønnsaksbonde 2 er en mann i 70-åra. Han har drevet gården sin etter økologiske prinsipper siden 1982 og har ikke hatt noen formell omleggingsfase.⁷ Når det gjelder rådgivning til økologiske bønder, bemerket han at «det er jo noen kurs», men at disse ikke omhandler grønnsaker, frukt og bær. Kursene omhandler heller kjøtt- og melkeproduksjon. Han sa videre at rådgivningstilbudet innen landbruk i Møre og Romsdal er dårlig og at rådgiverne har lite kunnskap om grønnsaksproduksjon.

Bonden er opptatt av at det ikke er et sosialt miljø blant de økologiske bøndene i Møre og Romsdal. Han karakteriserer de økologiske bøndene som geografisk spredt og at de «driver i hvert sitt hjørne» preget av «individualisme». Dette gjelder spesielt blant de økologiske bøndene som driver med «grøntproduksjon», mener han. Han etterlyste «mer samarbeid» på det «menneskelige plan», og gjentok flere ganger at «mangel på samarbeid» er den største utfordringen for å få til mer økologisk produksjon. Økt samarbeid er forutsetningen for at han skal ha tro på økologisk produksjon i framtida.

Han hevdet at andre økologiske bønder han har snakket med er «pessimistiske» med tanke på videre økologisk produksjon, men selv har han ikke vurdert å drive etter konvensjonelle istedenfor økologiske prinsipper. Han bekjent er det i hans nærområde bare «noen få» og «eldre» personer som driver økologisk produksjon, mens «yngre» bønder heller driver konvensjonelt. Han mener dette handler om at «ingen tar imot» økologiske produkter. Han utdyper at det ikke finnes noe mottak og ingen som videre pakker, merker og selger økologiske grønnsaker.

Hans egen løsning på at «ingen tar imot» økologiske grønnsaker, er å selge grønnsakene sine selv. Han har «solgt mye til faste kunder» og benyttet seg av REKO-ringen på et av Møre og Romsdals sentrale steder. Han fortalte at en av strategiene hans har vært å kun selge flere kilogram grønnsaker om gangen til hver forbruker, istedenfor mindre kvanta.

---

⁷ Debios sertifiseringsordning ble til i 1986 (Bjørkhaug, 2001).

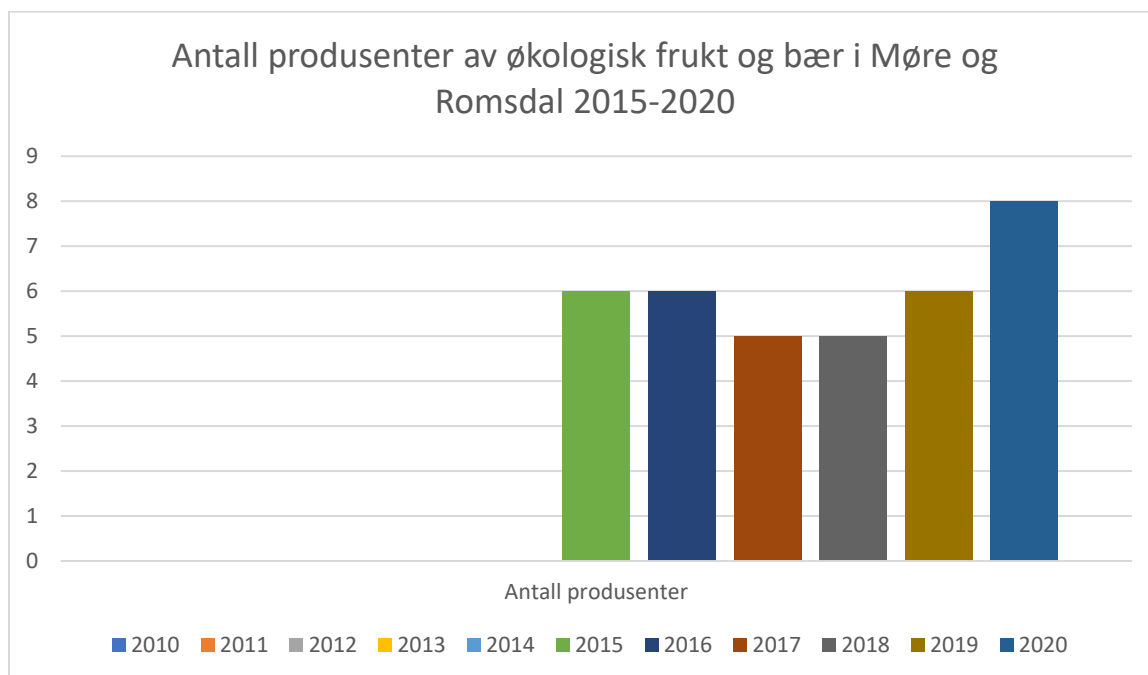
Han påpekte at det også er utfordringer med omsetning av økologisk melk. Han mener det på slutten av 1980-tallet var «entusiasme» for økologisk produksjon og at det var et veletablert sosialt miljø blant økologiske produsenter på denne tiden, spesielt blant melkeprodusenter. TINE hadde tidligere et mottak for økologisk melk i Ålesund, men ifølge bonden sprakk melketanken og den ble ikke erstattet. Han mener TINE ikke ville erstatte tanken fordi det var «for dyrt». Heretter hevdet han at økologisk melk blandes med konvensjonell melk og selges som konvensjonell melk, som fører til at alle de økologiske melkebøndene blir «misfornøyde». Hans forslag til løsning for de økologiske melkebøndene, er at de starter opp sitt eget meieri. Han hevder utfordringen deres er at det ikke er noen «samarbeidsvilje» mellom dem, men mener bestemt at melkebøndene ville hatt suksess dersom de samarbeidet om å starte opp et meieri.

Bonden sa at det er «ingen tvil» om at det er et større potensial for økologisk produksjon i Møre Romsdal. Dette hevdet han fordi det selges økologiske produkter som er importert fra Trøndelag og Vestfold på butikkene i Møre og Romsdal. Spesielt mener han at det er et uutnyttet potensial i Møre og Romsdals produksjon av «frukt og grønt». Han fortalte videre at det er «flust» av bønder som bør omprioritere produksjonsarealene sine. Han hevdet at mange «arealer» ligger «godt til ... mot sør og sør-vest». Han pekte på at utfordringen er at det ikke er noe «apparat» som kan støtte en bondes omlegging og at ingen er «behjelpelige» overfor bonden med en slik omleggingsprosess. Han vektla at de bøndene som er interessert i å omprioritere produksjonsarealene sine til andre typer produksjoner, må få bistand til dette.

Å få flere bønder til å drive økologisk istedenfor konvensjonelt mener han imidlertid er et «vanskelig tema», fordi det er «et stort skritt å ta» for den enkelte bonde. Han fortalte også at han kjenner en bonde som drev etter økologiske prinsipper i tretti år, men at han aldri hadde sertifisert drifta som økologisk.

Bonden mener ellers at «norsk landbruk» utad oppfattes å være «tilnærmet økologisk», med «lite kunstgjødsel og sprøytemiddel». Han hevdet at dette er «feil», og at det brukes «dobbel så mye» i Norge som i Sverige, og at kun fire andre land i Europa bruker like mye eller mer kunstgjødsel og sprøytemiddel enn Norge. Han mener at å betegne konvensjonell produksjon som tilnærmet økologisk er til hinder for mer økologisk produksjon.

Frukt og bær

Figur 11. Antall produsenter av økologisk frukt og bær i Møre og Romsdal 2015-2020. 2015-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Frukt og bær-bonde 1 er ei kvinne i 30-åra. Hun har vært bonde på gården siden 2012. Gården var allerede økologisk i det hun tok del i drifta. Det er foreldrene hennes som har bygd opp gårdens økologiske drift og som besitter den viktigste kunnskapen for å få til den økologiske drifta på en god måte.

Foreldrene er også viktige for at gården og produksjonen skal være drivbart i det hele tatt. Hun fortalte at det er foreldrenes arbeidskapasitet som får det til å «gå rundt». Uten deres arbeidsinnsats og vilje til å drive med gårdsarbeidet, hadde ikke tidsbruken og inntekten forsvart seg.

Bonden fortalte at de foredler og selger produkter selv i sin egen gårdsbutikk, fordi de driver «for smått» til å levere råvarene til «mottak». De har imidlertid en tilstrekkelig stor kundegruppe i gårdsutsalget sitt og får solgt alt de produserer. Hun fortalte også at det ville vært mulig for dem å produsere mer og fortsatt få solgt produktene, men hun fortalte også at de ikke er interessert i å øke sin egen produksjon.

Bonden mener at det er størst potensial for økologisk produksjon av kjøtt og melk i Møre og Romsdal, på grunn av «brattlendt jord» og «mye stein». Det er ikke gunstige forhold for produksjon av frukt og bær på gården hennes selv heller, men de har «fått det til».

Når det gjelder det sosiale miljøet, sa bonden at drift etter økologiske prinsipper «blir sett rart på» av konvensjonelle bønder og at verken Bondelaget eller andre bønder bryr seg om dem. Hun sa at det er «stordrift», altså konvensjonell drift i relativt stor skala,

som er det vanligste der omkring. Hun bemerket at økologiske bønder ellers er vel ansett blant de fleste personer og at de har støtte fra kommunalt hold. Kommunerepresentanter kommer innom dem og viser frem gården deres til besøkende til kommunen, kjøper juice av dem for å gi det vekk som gaver til andre, samt framsnakker produksjonen deres i møte med kommunerepresentanter fra andre kommuner.

Bonden mener at det er det økonomiske som spiller inn når det er lite økologisk produksjon i Møre og Romsdal. Hun sa at det er dårlige «arbeidsvilkår» for bøndene og at «mye skal være til stede for å leve av [produksjonen] uten å jobbe seg i hjel». Hun mener at aktuelle tiltak for å få mer økologisk produksjon er en «holdningsendring» fra «politisk hold». I dette la hun at det må satses mer på «små gårdsbruk», der bonden kan rekke over det å drive økologisk produksjon. Hun vet om mange bønder som har «satsa stort» med «robotfjøs» og «åkerlapper her og der», og det er ifølge henne ikke mulig å øke bondens arbeidsmengde innenfor en slik stordrift. En konsekvens av å drive økologisk sammenlignet med konvensjonelt er økt arbeidsmengde. Hun sa at de konvensjonelle bøndene med relativt stor drift allerede er «sprengt» med hensyn til arbeidsmengde. De kan derfor ikke drive etter økologiske prinsipper i tillegg. Hun mener derfor at tiltak for økt økologisk produksjon må «komme ovenfra», hvor staten oppfordrer til drift av mindre gårdsbruk, omlegging fra konvensjonell til økologisk produksjon og samtidig støtter bønder i en slik omleggingsprosess.

Frukt og bær-bonde 2 er en mann i 50-åra. Han har drevet gården siden 2001. Da var produksjonen allerede økologisk. Han fortalte at han hadde hatt en helt annen yrkeskarriere før han overtok gården og derfor hadde nytte av kurs fra «landbruksrådgivningen». Han synes de hadde «bra kurs» med «oppfølging» i etterkant. Han er ellers del av et sosialt miljø av økologiske bønder som er «greit»; han fortalte at han har et par naboer som driver med økologisk produksjon og at han kjenner flere bønder som «går i den retningen».

Bonden bemerket imidlertid at det ellers er «bare ulemper» med å drive økologisk produksjon. Han fortalte at han leverer den økologiske råvareproduksjonen sin til aktører som selger råvarene videre som konvensjonelle produkter, og derfor får han for lite betalt for de økologiske råvarene. Han fortalte at han «teller på knappene» for den økologiske produksjonen sin, fordi han til nå har subsidiert sin egen drift med økonomiske midler han har tjent på annet vis. En løsning på dette er at han lager litt eplemost av epleproduksjonen sin, som han så selger selv som økologisk eplemost til forbrukere. Han fortalte at han må gjøre dette for å få en «viss lønnsomhet». Han sa at han «trodde ikke det var sånn, men sånn er det».

Bonden fortalte at produksjonen hans har potensial for å være større, men at «distributører og butikker presterer ikke» når det gjelder å pakke og selge råvarene som økologiske. Han sa at han kunne få solgt råvarene sine gjennom Coop, men at det forutsatte at han pakket dem selv. Det rekker han ikke å drive med. Bonden omtalte dette som en «Kafka-aktig situasjon», som jeg tolker som at han mener det er ekstra

mye arbeid og spesielt lite å få igjen for arbeidet som økologisk produsent og mangel på åpenhet fra kjedenes side.⁸

Han mener at det trengs «mer system» i verdikjeden. Han hevdet at årsaken til at den økologiske produksjonen er relativt liten sammenlignet med konvensjonell produksjon, er at det ikke er noe pakkeri som kan bidra til å omsette råvarene som økologiske. Han sa at han «skjøpper ikke» hvorfor det er sånn, men at det er «noe feil i hele systemet» og det ender med at «alt presses til saft». Det er ifølge bonden dette punktet som er viktig å ta tak i. Bøndene må få tilstrekkelig betalt for at produktene er økologiske, slik at det kompenserer for ressursene de bruker på produksjonen. Utover at produktene selges som økologiske, mener han at et godt tiltak ville være å få produksjonstilskudd fra staten per kilogram med frukt som blir produsert.

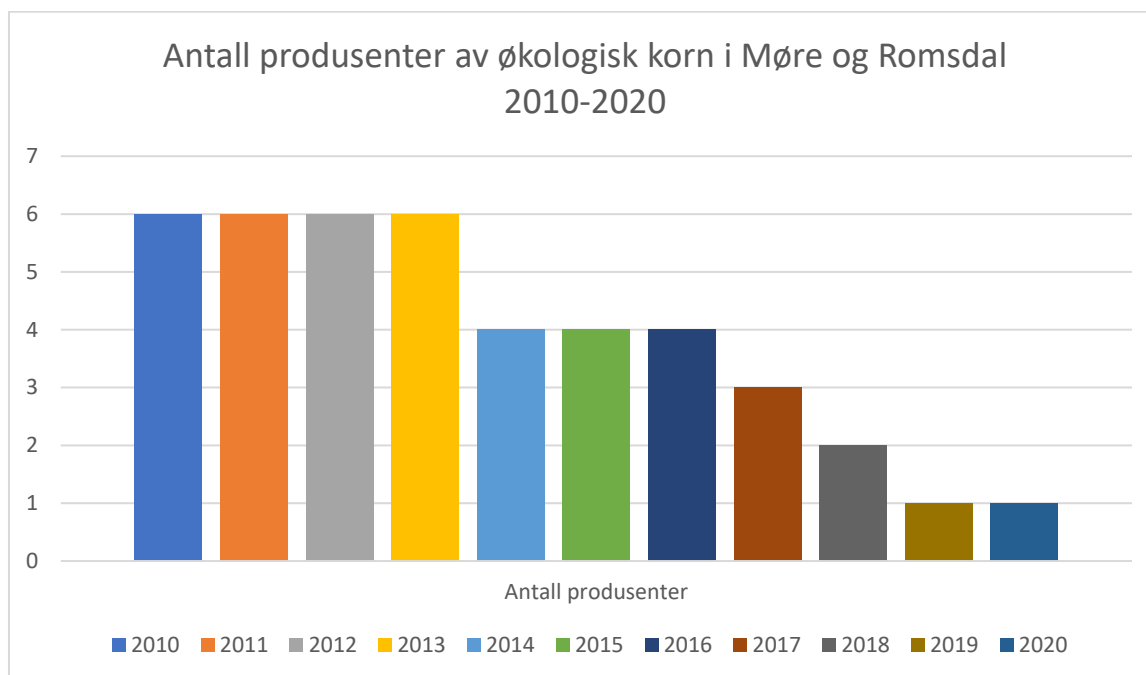
For egen del er han imidlertid «ikke så positiv lenger» og han vurderer å «fase ut drifta». Han har hatt en plan om å pensjonere seg, men likevel sysle med frukt og bærproduksjonen sin. Siden det er «lite å få igjen for det», så synes han imidlertid det «ikke [er] noen vits». Om han skal fortsette med produksjonen i det hele tatt, er det mulig at produksjonen hans skaleres til å være en «hobby» for ham etter hvert. Videre ønsker han ikke at den yngre generasjonen i familien hans skal overta gårdsdrifta, med mindre det blir bedre økonomiske vilkår: «glem det, hvis ikke [de økonomiske] marginene økes!».

Bonden mener ellers at det må bli slutt på den politiske fluktueringen – det vil si de over tid varierende vilkårene for bøndene og det skiftende synet på hvordan matproduksjonen skal praktiseres. Han sa at «bråkast», altså høy, men kortvarig innsats for å fremme økologisk produksjon, ikke nytter. Han mener at det trengs en utvikling av verdikjedene, med varig oppmerksomhet på å bedre forutsetningene for å drive økologisk produksjon.

---

⁸ Sammenlignbart til Franz Kafkas historie om Poseidon (Kafka, 2017 [1920]).

Korn

Figur 12. Antall produsenter av økologisk korn i Møre og Romsdal 2010-2020. 2010-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Kornbonden er ei kvinne i 40-åra. Hun har bakgrunn fra jordbruksstudier, arbeid innenfor jordbrukets samvirkesektor og har vært tilknyttet en jordbruksfaglig forskningsinstitusjon. Gården har vært drevet etter økologiske prinsipper siden 1983 og var økologisk sertifisert i det hun overtok driften i 2010. Forkunnskapene hennes med denne bakgrunnen og en oppvekst på gården var tilstrekkelige for å drive med økologisk produksjon, så hun har ikke benyttet seg av noen rådgivningstjenester.

Bondens korn transporteres med traktor og henger til ei mølle i Melhus i Trøndelag. Siden hun har en «mindre avling» fungerer dette greit for henne. Hun får også en «merpris» for å levere økologisk korn til mølla, som hun setter pris på. Det er imidlertid tidvis «tight» når det gjelder å levere kornet til mølla, sa hun. Hun må alltid bestille egen time for kornlevering på mølla i Melhus, for deretter å treske opp mot leveringstidspunktet. Da er hun avhengig av at treskinga går bra og at mølla holder seg i drift. En gang hun nettopp hadde treska og kornet ikke var helt tørt, var det «stopp» på mølla og det kom til å gå et par dager før mølla var klar for å ta imot kornet hennes. Da måtte hun levere kornet på en lokal mølle, men der får hun ikke «merpris» for det økologiske kornet sitt, hun får kun betalt som om det var konvensjonelt produsert korn.

Bonden mener at økologisk produksjon videre inn i fremtiden er viktig, men ikke nødvendigvis økologisk korn. I dette lå det at hun har vurdert å leie ut sine egne jordarealer, men med den forutsetning at den blir drevet etter økologiske prinsipper av en leietaker. Det kan imidlertid hende det blir en bedring i mulighetene til levering

etter hvert og enklere for henne å levere kornet sitt. Hun kjenner til en bonde i fylket som trolig skal begynne med økologisk kornproduksjon og samtidig bygge både «tørke» og mølle, med støtte fra Innovasjon Norge. Det kan bli aktuelt for henne å samarbeide med denne bonden og levere kornet sitt dit.

Akkurat nå benyttes alt kornet hun produserer i økologisk kraftfôr. Hun mener det trengs mer produksjon av økologisk korn til kraftfôr, men påpekte også at det er et uutnyttet potensial for økologisk kornproduksjon til mat i Møre og Romsdal. Dette kan blant annet benyttes i lokalprodusert brød, selges på REKO-ringer og distribueres via møller til dagligvarebutikker.

Bonden sa at det er et «lite [sosialt] miljø». Hun har bekjente i en forskningsinstitusjon der mange har kunnskap om økologisk kornproduksjon på nasjonalt nivå, men hun er ikke del av en sosial omgangskrets som er opptatt av den regionale økologiske produksjonen og hun har ellers lite kontakt med andre bønder.

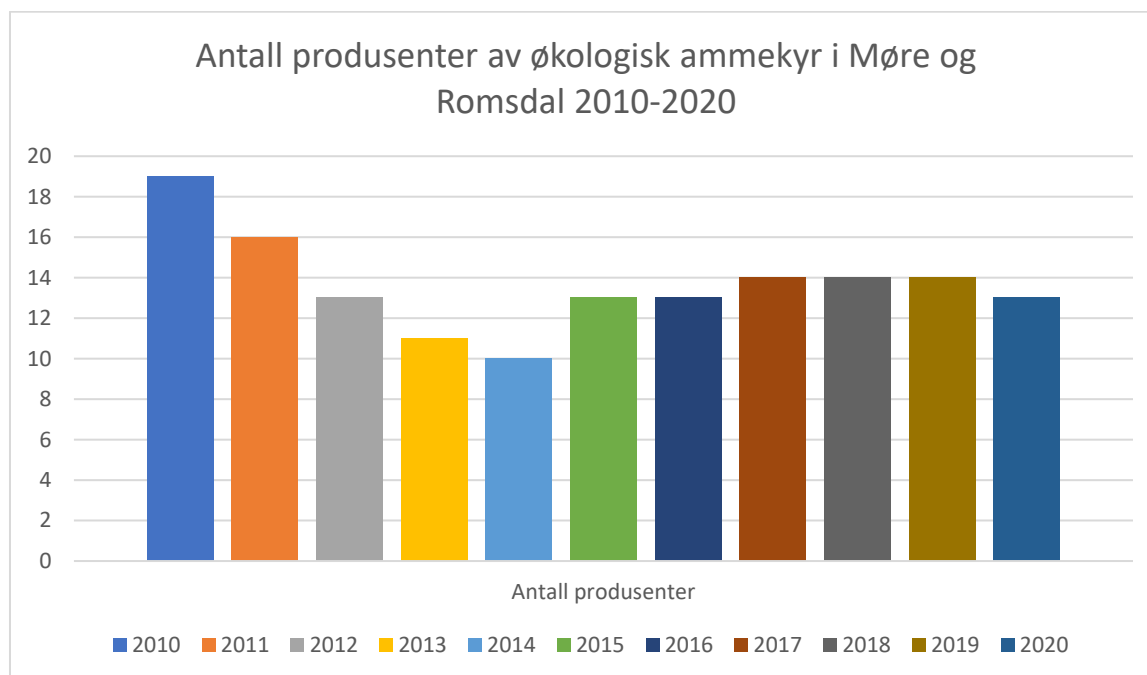
Bonden sa at et spørsmål bønder stiller seg, er «hva er riktig produksjon?», og hun etterlyser signaler fra politikere og landbruksnæringa om at det er ønskelig med økologisk produksjon. Bonden bemerket at det er «mye å gå på» fra fylkesrepresentantenes side i Møre og Romsdal når det gjelder satsing på økologisk jordbruk. Hun mener at det ikke er tydelig fra statsforvalterens side at det er ønskelig med mer økologisk produksjon i Møre og Romsdal, og at hun ville fått med seg dette om det ble kommunisert, siden hun arbeider i offentlig sektor.

Hun mener ellers at for å få konvensjonelle produsenter til å legge om til økologisk produksjon, trengs det mer økonomisk støtte. Slik det er nå, må bonden være «idealist» for å drive økologisk produksjon istedenfor konvensjonell produksjon. Hun foreslår at det bør være et «omleggingstilskudd», samt et økonomisk tilskudd for å praktisere drift med «fangvekster». Videre mener hun at det bør trekkes frem «gode eksempler» på bønder som driver økologisk. Hun fortalte at «Økologisk Norge» har flere gode videoer med gode representanter for økologisk jordbruk, men at man må sørge for å få vist dette frem godt nok.

Animalsk produksjon

Jeg har intervjuet til sammen sju bønder med animalsk økologisk produksjon. Blant disse sju er det to bønder som produserer storfekjøtt, to som produserer kumelk, to som produserer sauekjøtt, og én bonde som produserer grisekjøtt i tillegg til forannevnte kjøttproduksjoner.

Ammekyr

Figur 13. Antall produsenter av økologisk ammekyr i Møre og Romsdal 2010-2020. 2010-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Ammekubonde 1 er en mann i 40-åra. Han drev gården sin etter konvensjonelle produksjonsprinsipper tidligere, men la om til økologisk produksjon for 7-8 år siden. Han fikk den gang tilbud om å kjøpe nabogården med dyrka jord og fikk dermed tilgang til mer fôrressurser. Dette tillot ham å droppe bruk av kunstgjødsel eller sprøytemiddel mens han likevel fikk stor nok mengde fôrressurser. Dette gjorde at han kunne legge om drifta og sertifisere den som økologisk. Bonden fortalte at han har tilegnet seg kunnskap om økologiske produksjonsprinsipper gjennom «landbruketstjenesten», hvor han fikk gode råd. Aller mest kunnskap har han imidlertid tilegnet seg ved å lese seg opp på nettet.

Bonden fortalte at andre bønder i nærområdet hans driver etter konvensjonelle prinsipper og at det ikke er noen andre bønder i området hans som han kan snakke med om økologisk produksjon. Han sa at han synes det er «kjedelig» å ikke ha «[noen] å prate med» om økologisk produksjon.

Bonden driver kun som råvareprodusent og leverer videre kyrne til Nortura. Han er misfornøyd med Nortura, fordi «alt [kjøttet] går i samme gryta», som vil si at økologiske råvarer blir solgt som konvensjonelt produserte produkter. Han får imidlertid en høyere betaling for de økologiske kyrne sine enn om de hadde vært konvensjonelle, så på den økonomiske siden er det en god avtale med Nortura.

Han har likevel vurdert å legge om fra økologisk til konvensjonell produksjon. Det er fordi kontrollorganet Debio er «nazi». Bonden hadde ved et tilfelle måttet kjøpe konvensjonelt fôr, istedenfor økologisk fôr, fordi det ikke var økologisk fôr tilgjengelig

på Felleskjøpet. Da ville inspektøren fra Debio vite hvilken dato han sluttet å føre dyra med det konvensjonelle føret, for å ilegge ham «karenstid». Da ble han oppgitt, fordi dyrene hadde fått «0,66 kilo» med «vanlig kraftfôr», og det anså han som en «bagatell». At inspektøren skulle «arrestere ham» på dette, slik at han «følte at han gjorde noe ulovlig», likte han ikke.

Bonden sa videre at bønder er «redde» for å drive med økologisk produksjon fordi det er «flere kontrollorgan» enn ved konvensjonell produksjon. Han sa at spesielt «unge bønder» er «redd for å gjøre feil». Han bemerket at han var redd før selv, men nå er han ikke «usikker» lenger. Den siste gangen han hadde inspeksjon av Debio, var det riktignok den «hyggeligste [inspeksjonen] noensinne». Han syntes at inspektøren utviste «forståelse». En inspektør som er forståelsesfull på bondens premisser er det han ønsker seg videre, istedenfor en inspektør som er en «paragrafrytter». Han mener det er ideelt med et «kontrollorgan som forstår ... som ikke vil arrestere ... [men] rettleder til å gjøre rett».

Ammekubonde 2 er ei kvinne i 30-åra. Hun har bakgrunn som naturgeograf, som har ansporet henne til å tenke grundig gjennom miljøeffekter av ulike produksjonsprinsipper. Hun har ellers tilegnet seg kunnskap om økologisk drift gjennom selvstudier og ved å besøke andre økologisk drevne gårder. Hun overtok gården for omtrent ti år siden og har drevet den etter økologiske prinsipper siden den gang, men produksjonene hennes har vært sertifisert som økologisk etter Debios kriterier kun de siste fire årene. Bonden benyttet seg av Norsk Landbruksrådgiving Nordvest sin rådgivningstjeneste, som hun synes var bra. Videre synes hun at det gikk greit med Debios sertifiseringsprosess av gården som økologisk. Hun bemerket at det var mye papirarbeid i forbindelse med sertifiseringsprosessen, men at det ikke var et problem. Dessuten var det «verdt jobben», mener hun.

Hun benytter seg av Nortura som slakteri. Hun er fornøyd med Nortura og synes det er beleilig at de tar seg av dyretransporten fra gården til slakteriet, men hun er betenkt når det gjelder lengden på reiseveien for dyra i denne forbindelse, som hun mener er for lang. Alternative slakterier har imidlertid ikke en transporttjeneste, samt at de ikke leverer stykningsdelene hun ønsker, så derfor er Nortura det rette alternativet for henne å benytte seg av.

Bonden bearbeider råvarer selv. Hun har fått støtte fra Innovasjon Norge til å bygge lokaler for foredling og bearbeider produktene sine selv for å kunne tilby et større produktutvalg. Videre selger hun produktene sine selv gjennom REKO-ringen, eget gårdsutsalg og ved julemarkeder. Hun fortalte at det er «ofte tomt» for produkter, fordi hun får solgt ut varene sine. Hun selger varene selv fordi hun får «lite igjen for å levere det fra seg», tatt i betraktning arbeidstiden hun har nedlagt i produksjonen. Da er det bedre å selge selv, for en litt høyere pris. Samtidig sitter hun igjen med mer ansvar, som «logistikk, kjøp og frys» også. Hun bemerket at hun ikke tar den «stive prisen» hun mener hun «burde», fordi det er «flaut å ta dobbelt så mye som i butikk», og at dette «gjelder direktesalg generelt».

Bonden mener at det er et «underutnyttet» potensial for økologiske produkter. Hun bemerket at det er godt utvalg av økologiske produkter i Østerrike, mens det i Norge knapt er en økologisk serie per produkt som finnes. Hun mener at dette indikerer rom for flere økologiske produkter på markedet. Bonden tror årsaken til at det er relativt lite økologisk produksjon, er at mange bønder kvier seg for en sertifiseringsprosess. Hun vet om flere små produsenter som reklamerer for at grønnsakene deres er «usprøyta» og at disse bøndene kunne hatt økologisk sertifiserte produksjoner, fordi økologiske produksjonsprinsipper er i tråd med deres «verdisyn». Bøndene kvier seg imidlertid i en slik grad at de ikke begir seg inn på en sertifiseringsprosess.

Hun mener at «man får informasjon om det man vil ha informasjon om», og at en «kan ikke skylde på manglende promotering» av mulighetene for økologisk drift som årsak til lite økologisk produksjon. Hun mener heller at «stordriftstankegang» er i veien for økt økologisk produksjon. Hun påpekte også at det vil være en utfordring å øke produksjonsvolumet hos de økologiske produsentene som allerede holder på med økologisk produksjon. Hun sa at de økologiske produsentene «ofte er små» og at de driver med «flersysleri» og «småproduksjoner», og at «dette er et mål i seg selv». Det er bønder som driver på denne måten som driver økologisk, hevdet hun.

Bonden mener at kjøttproduksjon basert på utnyttelse av utmarksressurser for beite er mest egnet å satse på i Møre og Romsdal, men at det finnes områder som er egnet for korn og grønnsaker også. Om hun bestemte, burde fokuset i større grad rettes mot mer vegetabilsk produksjon.

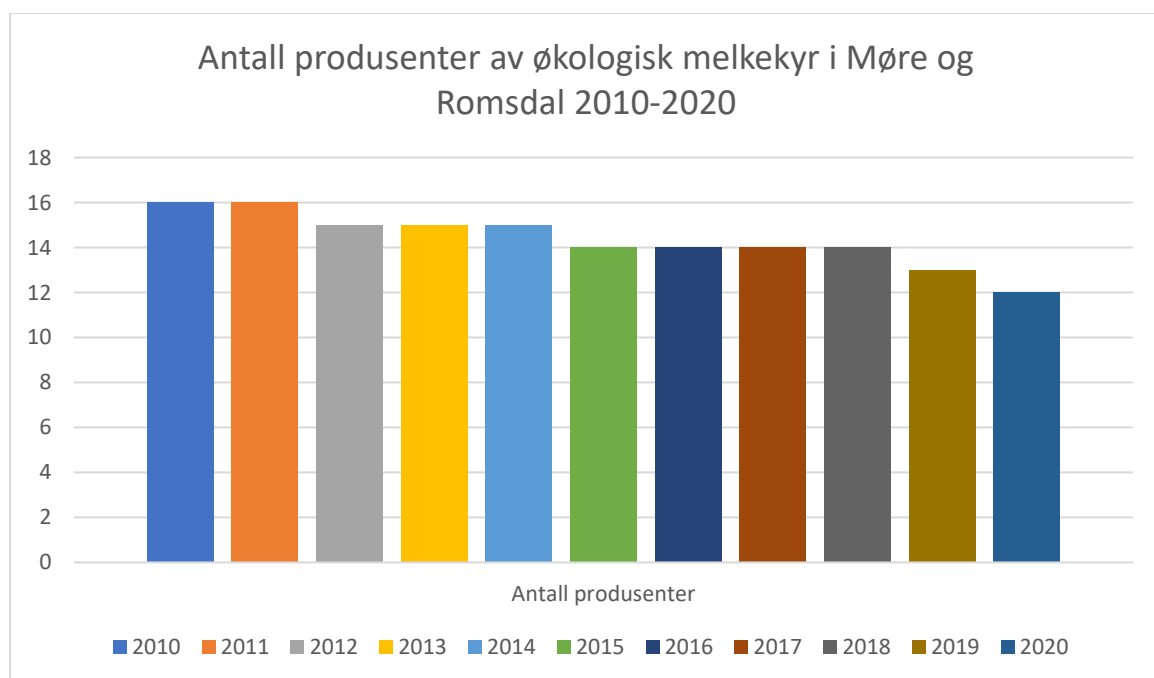
Hun fortalte at det er ensomt å drive med økologisk drift, fordi det ikke er noen andre bønder som driver økologisk i nærområdet hennes. Selv om hun kjenner til andre bønder som driver økologisk, er det for langt mellom henne og dem til at de kan opprettholde sosial kontakt i hverdagen. Hun fortalte at det ellers er mangel på møtepunkter for bøndene, som for eksempel fagsamlinger for bønder som driver økologisk. Bonden sa videre at hun «skjønner ikke» hvorfor ikke NORSØK og bønder som driver økologisk er knyttet direkte til hverandre, siden NORSØK er et «kompetansesenter». Bonden fortalte at dagen i forveien for samtalen vår, var hun i kontakt med noen personer i NORSØK og at hun syntes det var «gøy å bli anerkjent av dem», at det er «fint å bli involvert i det de driver med» og at hun vil ha «tilhørighet» til dette «nettverket» av fagpersoner. Hun sa at NORSØK består av «flinke folk som har mye å komme med», og at hun har tro på en kunnskapsutveksling mellom NORSØK og bønder som driver økologisk drift. Hun sa at hun «skulle ha kjent dem tidligere».

Bonden ønsker seg en økonomisk og logistisk rasjonalisering av bøndenes utnyttelse av ulike produksjonsarealer. Hun fortalte at hun leier økologisk jord fra nedlagte økologiske gårdsbruk, men at jorda ligger fem kilometer unna hennes egen gård. Samtidig leier en bonde som tilhører nabolaget der hun selv leier jord, jord av hennes egen nabo. Hun og den andre bonden «kjører på tvers av hverandre». Hun foreslo at det bør være møter mellom bønder som driver økologisk, der de kan utveksle informasjon om hvor de driver jorda for å rasjonalisere eget opplegg, siden det er

enkler å drive «nært egen gård». Hun sa at det «trengs hjelp utenfra» for å få til dette, fordi bøndene ikke rår med det selv.

Bonden ville tilføye at hun mener det er bra å utnytte produksjonsarealer så mye som mulig, ved å for eksempel dyrke poteter på steder der det ikke er egnet å ha husdyr beitende. Dette krever imidlertid mer utstyr til forskjellige produksjoner, og dette er utstyr som ikke trengs i enhver produksjon. Dette tror hun kan være noe av årsaken til at mange har ensidig produksjon, slik at det ikke blir for mye utstyrskrav. Ensidig produksjon er imidlertid «ikke helt riktig» i et «økosystemperspektiv». Derfor foreslår hun at det bør bli mer fokus på planlegging av økonomi i «flerbruks-bruk», slik at det lar seg gjøre å økonomisk effektivisere utstyrbruk og -behov når en bonde har flere typer produksjoner.

Melkekyr

Figur 14. Antall produsenter av økologisk melkekyr i Møre og Romsdal 2010-2020. 2010-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2019: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Melkekubonde 1 er en mann i 40-åra. Han har bakgrunn fra «miljøfag» og har ervervet en «kretsløpstankegang» og «bærekraftstankegang». Han har drevet økologisk siden ca. år 2002, men drev konvensjonelt før dette. Han la om til økologisk produksjon fordi han ville «unngå å bruke sprøytemiddel» og «den biten», som han synes er en «uting». Nå bruker han «ingenting kjemisk», noe han mener er «fremtidsrettet». I forbindelse med oppstart av økologisk produksjon tilegnet han seg kunnskap gjennom «forsøksringens førsteråd» og var i kontakt med «Tingvoll». Han mener han er «heldig» som kan ha kontakt med Tingvoll, som har «kurs og møter». Han har ellers lært av andre økologiske produsenter som har hatt suksess.

Han fortalte også at «de store aktørene» er flinke til å invitere interesserte til møter; spesielt i den siste tiden har TINE hatt «fagpakker, presentasjoner og kurs på Teams», som han har opplevd som bra. Han fremhever at det er lav terskel for å delta på dette, siden det ikke er noen reisevei. Bonden sa at det ellers er «lite fagmiljø blant kolleger» som er økologiske produsenter. Han har én bekjent som er økologisk melkeprodusent, som han synes er fint å ha. Bonden ønsker å vektlegge at fagmiljøet trengs blant økologiske produsenter, fordi det er viktig å ha støtte i andre som har samme utfordringer relatert til produksjonen. Han mener også at det vil være nyttig med møtepunkter for diskusjon mellom økologiske og konvensjonelle produsenter.

Bonden sa at det er lettere å drive som økologisk produsent dersom det er flere som driver økologisk i samme område. For å få flere økologiske produsenter, mener han det trengs «gode eksempler» på bønder som driver bruket sitt godt etter økologiske prinsipper. Han sa at det er «mellom øra det sitt» og at det kreves «vilje for omlegging». Han mener imidlertid at å vise til kalkyler som viser at man kan ha god inntekt som økologisk produsent også vil være et godt tiltak for å motivere bønder til å legge om fra konvensjonell til økologisk drift. Når det gjelder hva slags produksjon som har mest potensial ved økt økologisk produksjon, sa han at det er melk- og kjøttproduksjon basert på beiteressurser, fordi det er «frodige beiter» i Møre og Romsdal.

Bonden er kun råvareprodusent og leverer melk til TINE. Han fortalte at han er misfornøyd med TINEs foredling og salg av melka han produserer, fordi hans økologisk produserte melk blir blandet med konvensjonell melk og selges dermed ikke som økologisk melk i markedet. Han får imidlertid selv tilstrekkelig betalt for produksjonen sin, som han er fornøyd med. Han bemerket videre at han er avhengig av å få både «merpris» og tilskudd for å drive videre med økologisk produksjon.

Bonden sa videre at det er viktig å ikke «prise ut» økologiske produkter. Han mener at det ikke kan være stor prisforskjell mellom økologiske og konvensjonelle produkter, fordi forbrukeren må ha en «reell valgmulighet», og da kan ikke økologiske produkter være «mye dyrere». Han hevdet også at det er «høy tillit» fra forbrukerens side til konvensjonelle produkter, som påvirker forbrukernes valg.

Bonden mener at distribusjonen av produkter bør være mer lokal for at økologiske produkter skal omsettes i større grad. Han foreslår å selge for eksempel et produkt som kan kalles for «Møremjølka» i Møre og Romsdal. Han sa at det er for lang avstand mellom produsent og forbruker og at mindre avstand kunne vært en fordel, fordi «engasjerte forbrukere bryr seg».

Bonden mener at en hindring for økt økologisk produksjon er regelverk: Han mener det må være et «forståelig» og «rettferdig» regelverk. Han fortalte at noen bønder opplever produksjonen som for «sturt» innen økologisk produksjon. Selv mener han at dersom det blir «mer krav», det vil si ytterligere regulering av hvordan han kan drive sin økologiske produksjon og beholde sertifiseringen, må han «revurdere» hvilke produksjonsprinsipper han skal drive etter. Han mener likevel at Debio er et «apparat» som bøndene trenger, fordi det gjør at forbrukeren kan ha «tillit til produsent og

produkt». Han mener det er en «garanti» for kvaliteten til produktet. Bonden sa at etter mange år som økologisk produsent er han rutinert med hensyn til inspeksjoner og han synes inspektørene er godt forberedte når han møter dem.

Bonden bemerket at den utgående generasjonen av bønder har overtatt gårdene «på odel», mens i fremtiden mener han det må ligge interesse til grunn for å ta over en gård. Han mener derfor det er viktig å lytte til de som er interesserte i å være bønder i fremtiden, for å få vite deres synspunkter på ulike produksjonsprinsipper.

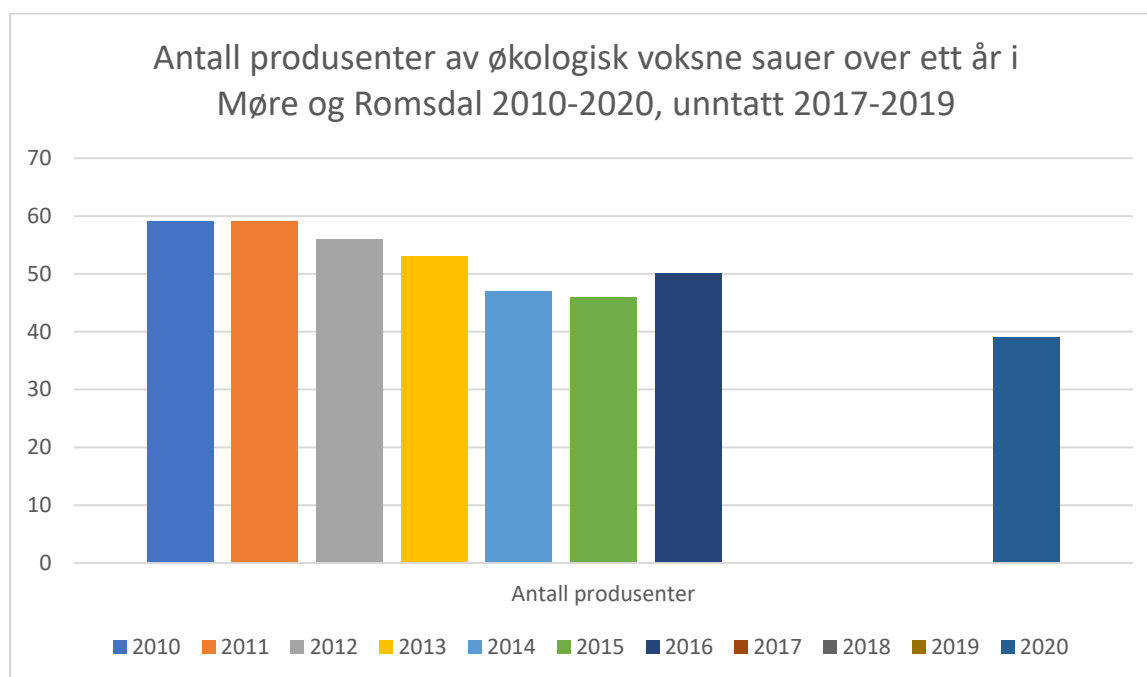
Melkekubonde 2 er en mann i 40-åra. Han vokste opp med økologisk drift av gården og overtok drifta selv i 2014. Han hadde allerede kunnskap om hvordan han skulle drive gården etter økologiske prinsipper og benyttet seg ikke av noen rådgivningstjenester.

Bonden etterlyser «langsiktige vilkår» i jordbruket, slik at en slipper usikkerheten som er knyttet til årlige jordbruksforhandlinger. Med forutsigbarhet og stødige rammer over tid, blir det enklere å planlegge og satse på produksjonen, i visshet om at det ikke blir plutselige politiske eller økonomiske endringer. Han fortalte at han bygde nytt fjøs i 2012 og 2013, med «løsdrift og roboter». Han syntes «alle snakket positivt» om økologisk produksjon på denne tiden, men han synes ikke at det har blitt som det virket som det skulle bli. Bonden sa at riktignok «fungerer» produksjonen hans, men investeringene hans har ikke kastet av seg som han forventet at de skulle gjøre.

Bonden er del av et sosialt miljø med andre økologiske produsenter. Han har «fire-fem» bekjente som driver med melkekyr. Han fortalte at alle venter på «det grønne skiftet» som ble «haussa opp» tidligere. Han sa at andre økologiske bønder ikke er «positive» lenger, men at de driver videre som økologiske bønder fordi de har «tro på» produksjonsprinsippene. Han fortalte at han ikke ser lyst på økologisk produksjon lenger selv heller, spesielt ikke når «melkemottaket i Ålesund» ble lagt ned. Melka han produserer som økologisk leveres til TINE og blandes nå med konvensjonell melk og selges som konvensjonell melk, noe han er misfornøyd med. Bonden har imidlertid ikke vurdert å legge om til drift etter konvensjonelle prinsipper.

Bonden tror det er mulig å produsere og omsette mer økologisk enn det som gjøres i dag. Han tror det er «større bevissthet» hos forbrukerne om «økologisk og ren mat» og at det er «mer fokus på å «handle lokalt». Bonden mener at «melk, kjøtt og sau» er mest egnet å produsere i Møre og Romsdal, men at det nok er steder som er egnet for frukt og bær-produksjon også.

Sau

Figur 15. Antall produsenter av økologisk voksne sauer over ett år i Møre og Romsdal 2010-2020, unntatt 2017-2019. 2010-2016: Landbruksdirektoratet (2021); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon.

Sauebonde 1 er en mann i 50-åra. Han har bakgrunn fra utdanning i «naturbruk» og er opptatt av «bærekraft». Han overtok gården i 2003 og driften ble sertifisert som økologisk i 2005. Det «falt seg naturlig» for ham å drive etter økologiske prinsipper. Det var «lett å finne ut» av hvordan han kunne legge om drifta på gården fra konvensjonelt til økologisk; han fikk «gratis rådgivning» og følte seg «godt ivaretatt» av «Landbruk Nordvest».

Bonden er kun råvareprodusent og leverer saue sine til Nortura. Han får ikke en høyere pris for sauen sin av Nortura enn det bønder som driver etter konvensjonelle prinsipper gjør, fordi Nortura ikke kvalifiserer sauerasen hans, «villsau», som økologisk. Dette er til tross for at han driver økologisk sertifisert drift. Han har en «muggen følelse» relatert til dette. Bonden fortalte videre at det er «mye potensial i drifta», men han «realiserer det ikke, bevisst». Dette gjelder for eksempel å «drive med videreforedling», som kunne økt eget engasjement i gårdsdrifta og inntekter derfra, men han dropper det fordi det «tar enormt mye tid». Han synes det er viktigere «å ha et liv utenom».

Når det gjelder «støtteordninger», sa han at «betingelsene i bondelivet generelt» ikke er gode. Han sa at han likevel «får litt ekstra [tilskudd] for økologisk», sammenlignet med om han drev etter konvensjonelle prinsipper. Han mener at dette er viktig for å øke den økologiske produksjonen; «det må lønne seg» å drive økologisk og man kan «ikke komme dårligere ut» ved å drive økologisk sammenlignet med konvensjonell drift.

Bonden mener at Møre og Romsdal har en «hissig topografi» som gjør det «lett å drive økologisk småfeproduksjon». Han sa at «mange kan få det til», med «utmarksarealer [og] beiter på fjellet», men at det ikke gjøres i den grad det kan på grunn av «holdninger [og] tradisjon». Han sa at «mennesket er sosialt» og at det «gjør som naboen». Han «undres ikke» over at det er relativt få økologiske bønder i Møre og Romsdal. For å få flere økologiske produsenter, mener at han man må «få flere representanter i bygdene og tettstedene», slik at økologisk produksjon kan «vokse frem som miljø» for deretter at «andre tar etter [de som driver økologisk]». Han sa at «her i bygda er det et flertall som er økologiske» og at det er «lettere å drive på det viset da», sammenlignet med om en bonde er den eneste som driver etter økologiske prinsipper i sitt nærområde. Han påpekte også at de økologiske bøndene i bygda hans er «yngre» og består av «et lite miljø», og mener at omlegging fra konvensjonell til økologisk drift ved gårdsbrukene vil «gå sin naturlige gang med generasjonsskifte».

Bonden fortalte at han har hatt kontakt med «Tingvoll», som har arrangert «fagsamling» med økologiske produsenter. Dette synes han var et «godt tiltak», både «sosialt» og «kunnskapsmessig». Han fortalte at det ga «faglige drypp ... fra ulike gårder», og var «positivt for å bygge miljø ... [og] samhörighet». Han lurte på om noe lignende kunne vært gjort «kunderetta» for å «skape oppmerksomhet rundt drift og produkter». Bonden sa at han ellers er «veldig positiv» til «måten ting er organisert på», med «støttefunksjonene [som] rådgivning» og forsøkene på «å skape fagmiljø».

Bonden ønsker å bemerke at han til å begynne med opplevde Debios inspeksjoner som en god ordning, med «kompetente» inspektører som «ga tips». Han synes det er «en gave» at han som bonde blir «sett i korta» og mener sertifiseringen er et «kvalitetsstempel». De siste årene har imidlertid inspektørene hatt «veldig fokus på papirting som har lite å si for kvaliteten i drifta», som «fokus på at fakturaer skal kontrolleres [for å sjekke] hva som kjøpes inn av varer», som har «lite med [økologisk drift] å gjøre» og fører til «mindre fokus på hvordan dyra har det». Når han har opplevd dette under inspeksjoner, har han tenkt «dette gidder jeg ikke lenger». Han sa at man må «passe på at kontrollordninga er noe å være stolt over, og at det ikke blir et ork».

Sauebonde 2 er ei kvinne i 50-åra. Hun har bakgrunn som agronom og la om til økologisk produksjon for ca. åtte år siden. I forbindelse med omlegginga fikk hun rådgivning fra Debio, samt at hun leste seg opp på nettet og snakket med andre økologiske bønder for å få kjennskap til hvordan en kan drive etter økologiske prinsipper.

Bonden vurderer å gi seg som økologisk produsent og legge om til konvensjonell produksjon. Hun sa at det er «vanskelig å drive jorda godt nok», fordi den trenger «sprøytemiddel og kunstgjødsel». Mange bønder er avhengig av «leiekjøring» og maskinene som brukes veier «femten tonn», som er «for stort» maskineri «på bratte smålapper», som ender med at man «ødelegger jorda». Hun hevdet at «nysådd jord» blir «kjøreskadet» og at det «blir ugras» av dette. Siden bonden deretter ikke kan «sprøyte», samtidig som det er «for bratt for manuell fjerning» eller «for mye arbeid å fjerne ugraset [for hånd]», er det en utfordring. Videre sa hun at hun har brukt

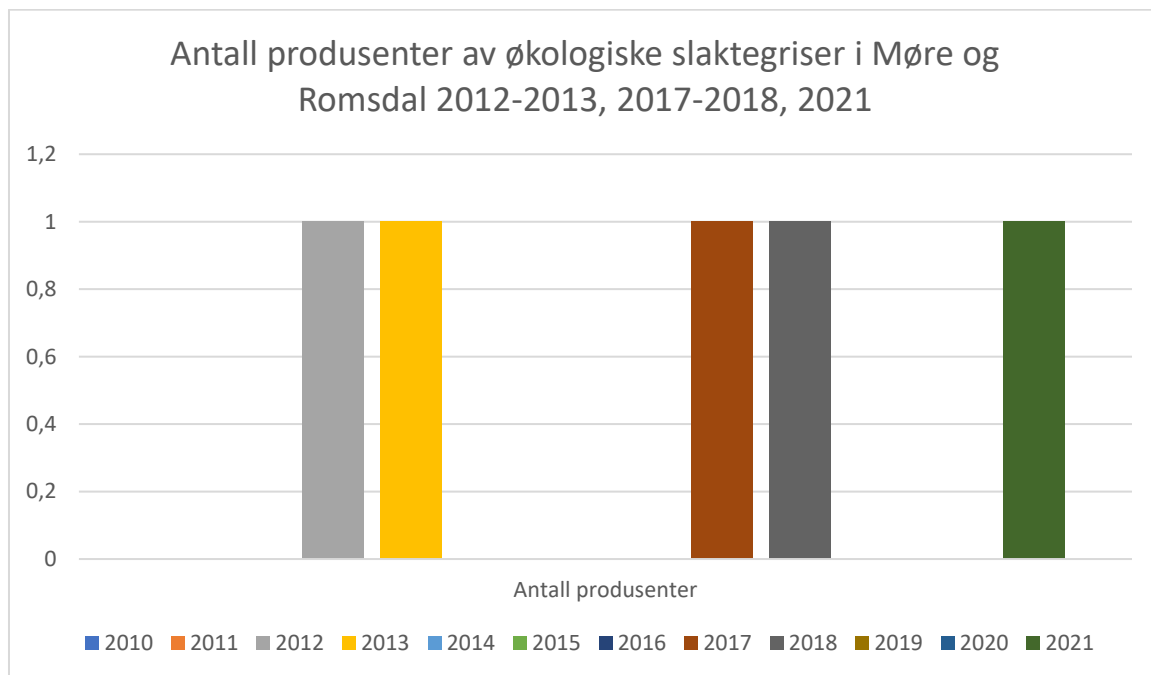
«hønsegjødsel», men at etter å ha spredt gjødsel har det blitt «måsefest» der måkene spiser opp hønsegjødsel. Til sammen fører dette til at hun ikke ser seg tjent med å drive videre drift etter økologiske prinsipper.

Bonden er kun råvareprodusent og leverer sauene sine til Nortura. Hun fortalte at i år har hun for første gang sendt sauene sine til Nortura som økologisk klassifiserte. Ifølge bonden har Nortura en grense på «15,6» kilogram per sau som «krav» for at sauene kan klassifiseres som økologiske slik at det utløser en høyere pris til bonden. Hun hadde «villsau» tidligere år, som er «lette» og gir «små slakt», slik at sauene ikke nådde klassifisering som økologiske. Hun har skiftet ut villsau med en krysning mellom «gammelnorsk sau» og «suffolk», og disse sauene er over vektkravet i slaktevekt for å verdsettes som økologiske. Dermed leverer hun fra nå av sauene sine som økologiske til Nortura.

Bonden hevdet at det er «ideologi» som driver andre økologiske produsenter. Hun selv ser det slik at «all mat i Norge er økologisk», fordi det med hensyn til «restriksjoner, dyrevelferd, sprøytemiddel [er] liten forskjell» mellom konvensjonell og økologisk produksjon i Norge. Hun sa at hun derfor «kjøper vanlig norsk mat med god samvittighet». Hun sa også at hun «tror folk [er] mer opptatt av norsk mat enn økologisk mat».

Bonden mener at det er viktig å rette oppmerksomheten på «dyrevelferd», men at det skal være «levelig for alle» og at man ikke skal «premiere visse produksjoner». Hun bemerket at «arealkrav for husdyr» er ganske likt innenfor konvensjonell og økologisk drift, og at så lenge dyrevelferd er «minimum [på nåværende] nivå» så er konvensjonell produksjon vel så bra som økologisk produksjon.

Allsidig husdyrproduksjon

Figur 16. Antall produsenter av økologiske slaktegriser i Møre og Romsdal 2012-2013, 2017-2018, 2021. 2012-2013: Landbruksdirektoratet (2021); 2017-2018: Landbruksdirektoratet (2021b); 2020: Statsforvalteren, personlig kommunikasjon; 2021: Debio 2021.

Den allsidige bonden er en mann i 40-åra. Han har drevet gården sin som økologisk sertifisert de siste åtte årene. Før det drev han gården etter konvensjonelle prinsipper i to år. Han la om fordi «maten blir bedre». Han benyttet seg ikke av rådgivningstjenester i forbindelse med omleggingen, men tilegnet seg kunnskap om drift etter økologiske prinsipper ved å lese seg opp på egenhånd.

Bonden leverer gris, storfe og sau til slakt hos Nortura. Han tar grise- og storfekjøttet, samt noe av sauekjøttet, tilbake fra Nortura, for å selge dette selv til forbrukere. Bonden fortalte at ingen av dyra hans, unntatt grisen, føres med kraftfôr, men kun beiter eller spiser grovfôr. Han får ikke noe ekstra betalt av Nortura for denne produksjonspraksisen. Selv mener han at det er en produksjonspraksis som gir spesielt gode produkter, så derfor selger han varene for egenhånd til en pris han fastsetter selv.

Bonden fortalte at han selger gjennom REKO-ringene og eget gårdsutsalg. Han mener det er «ingen tvil» om at det er rom for å omsette mer økologiske produkter i Møre og Romsdal. Han har selv merket at det er stor etterspørsel etter økologiske produkter.

Han mener at det skal mye til for at de som driver gården etter konvensjonelle prinsipper skal legge om drifta etter økologiske prinsipper, fordi bøndene som driver konvensjonelt er «vant til systemet» og har «tatt over [gårdsdrifta] som det er». Han sa det trengs mer «opplysning» om ulike produksjonsprinsipper, fordi å drive etter konvensjonelle prinsipper utpiner jorda på sikt. I en omleggingsvending fra konvensjonell til økologisk drift i jordbruket mener han at «tilskudd» må ordnes, fordi

det er en «stor prosess» å endre drifta. Det innebærer papirarbeid og karenstid, noe bøndene må «få igjen» for.

Bonden sa at det kreves større liggeareal for dyra i en driftsbygning dersom drifta skal kunne sertifiseres som økologisk, som kan være en økonomisk hindring for omlegging til drift etter økologiske prinsipper. Han bemerket at han selv holder alle dyra sine utendørs året rundt, og dermed er ikke liggeareal i driftsbygning en utfordring for ham selv. Bonden bemerket imidlertid at det ikke går an å legge om fra konvensjonelt til økologisk uten å ha tilstrekkelig med «areal». I det la han areal til fôrproduksjon, som bør være av en viss mengde til egen fôrforsyning. Han fortalte at han selv har «mye areal», men at andre bønder har «for lite» til å drive økologisk etter hans produksjonsprinsipper.

Han sa at økologisk produksjon ikke er populært og at de som driver etter økologiske prinsipper blir sett på som «raringer» i hans nærområde. Han hevder at veterinæren som besøkte gårdsbrukene i hans nærområde, hadde varslet «kommunen» om driftsforholdene i økologisk produksjon og sagt at denne typen produksjon måtte stoppes. Bonden sa at i denne forbindelse er et «hovedargument» mot økologisk produksjon at dyra ikke blir «tunge nok». Bonden mener ut ifra dette at det vil være et godt tiltak å informere mer om mulighetene som finnes med ulike husdyrraser og drift etter økologiske prinsipper. Han eksemplifiserte med at «vestlandsfe» (vestlandsk fjordfe) gir mer «mat per dyr» sammenlignet med «NRF» (norsk rødt fe), med hensyn til kjøttprosenten. Et problem er at Nortura betaler bonden per kilogram av et slakt, ikke for kun kjøttprosenten. Norsk rødt fe blir tyngre enn vestlandsk fjordfe og dermed belønner Nortura produksjon av norsk rødt fe. Han mener at «systemet» slik legger opp til at bønder ikke gjør seg kjent med alternative husdyrraser til norsk rødt fe, fordi oppvurderingen av rasen fører til at bønder går for den istedenfor for eksempel vestlandsk fjordfe.

I dette ligger det at bonden mener vestlandsk fjordfe klarer seg bedre på mindre ressurser, som kun beite, og likevel har en høy kjøttavkastning, tross lavere vekt. Vestlandsk fjordfe er slik sett billigere i drift, men devalueres til fordel for tyngre norsk rødt fe, som forutsetter andre produksjonsprinsipper som ikke er like enkelt forenlige med effektiv økologisk produksjon. På grunn av devalueringen fremmes ikke opplysningen om at det kan være særlig enkelt å drive etter økologiske prinsipper hvis en holder 'rett' husdyrrase, som «klarer seg på lite» og likevel gir det som etter bondens vurdering er relativt høy kjøttavkastning. Alternative husdyrraser bør derfor verdsettes høyere og bli mer utbredt, spesielt i økt økologisk produksjons øyemed.

Når det gjelder grisehold fortalte bonden at han skulle søke økonomisk støtte hos Innovasjon Norge for å kjøpe grisehytter, men de avsto søknaden om støtte fordi det hadde vært overproduksjon av gris i konvensjonell produksjon et par år tidligere. Han mener at Innovasjon Norge «henger ikke med», som kan tolkes som at han mener at de bør støtte en bonde som er villig til å ha økologisk frilandsgris istedenfor å drive med konvensjonell griseproduksjon.

Bonden har likevel, som antydnet, økologisk frilandsgris. Grisene holdes i en skog sammen med andre husdyr. Han mener at han har god inntekt på salg av grisekjøtt, men at kraftfôret er dyrt. Selv om grisen spiser av beiteressurser, må den ha kraftfôr i tillegg. Siden han ikke får noen tilskudd for griseholdet sitt, er det i en slik sammenheng et relativt dyrt husdyrhold.

Bonden kan uansett råde flere til å begynne med økologisk frilandsgris, fordi det er en «enkel drift» som «krever lite». Det trengs kun «små grisehus» og det er mange ubrukte «skogflekker» grisene kan holdes på, og det derfor mulig å ha en «god produksjon». Han påpekte at det kan bli en spesielt økonomisk god produksjon dersom bonden lager noe av grisefôret selv, ved å dyrke for eksempel erter og bønner, istedenfor å kjøpe økologisk kraftfôr.

Del 3: Analytiske kommentarer til bøndenes opplysninger

I det følgende kommer jeg med betraktninger av det bøndene har opplyst om for å fremme ideer til hvordan muligheter og hindringer for økologisk produksjon og omsetning kan gripes an. På relevante steder bringer jeg inn ytterligere informasjon fra intervjuer med rådgivere og mellomaktører i verdikjeder, som leder videre til aktuelle grep.

Utvikling og motivasjon

Flere bønder har merket seg at det var optimisme rundt økologisk produksjon fra 1980-tallet og fremover. Noen har også erfart at økologisk produksjon ble hausset opp på begynnelsen av 2010-tallet. Det kan virke som om det har vært perioder med tro på økologisk produksjon blant bøndene. Nå i 2021 kan det virke som om bøndene har en begrenset tro på en videre satsing og dermed en økning i økologisk produksjon.

De fleste bøndene ønsker likevel å fortsette som økologiske produsenter, men noen av dem sa at dersom vilkårene ikke bedres for neste generasjon drivere, ønsker de ikke at de skal fortsette å drive etter økologiske prinsipper. I det følgende adresseres utfordringer som kan håndteres for å bedre de økologiske produsentenes vilkår.

Kontroll- og støtteapparat

Bøndenes syn på administrasjon, kontrollordninger og papirarbeid er variert og flere bønder har et ambivalent forhold til Debio-inspektører. Som eksempler vurderte ammekubonde 1 å gi seg som økologisk produsent fordi en inspektør fra Debio var «nazi», men han bemerket at den hittil siste inspeksjonen var en positiv opplevelse. Melkekubonde 1 må revurdere om han ønsker å drive etter økologiske prinsipper dersom det blir strengere krav til hva som kvalifiserer til økologisk sertifisering. Arbeidet i forbindelse med inspeksjon kan være i kontrast til bondens ønske om å bruke tiden sin på pleie av egen produksjon, slik at det ikke er like ålreit å bruke tid på papirarbeid. Noen bønder påpeker at Debio likevel er en god og nødvendig ordning og at inspeksjonene går greit. Opplevelsen av kontrollordninger synes å variere mellom enkeltbøndene og utmerker seg ikke som et stort problem som trenger en fiks.

Noen bønder har benyttet seg av rådgivningstjenester i en omleggingsfase og disse bøndene virker fornøyd med støttetilbudene som finnes for ferske økologiske bønder. Grønnsaksbonde 2 bemerket imidlertid at rådgivningstilbudet for vegetabilsk produksjon bør bedres. Alternativt kan det hende at det må formidles bedre at kompetente rådgivere for vegetabilsk produksjon finnes, for eksempel hos Norsk Landbruksrådgiving Nordvest. Det er ellers få bønder som har trengt mye hjelp med å legge om drifta si. En del bønder har enten lest seg opp selv for anledningen eller hatt forkunnskaper. Det tyder på at informasjon er tilgjengelig.

Det forannevnte kan forklare at det har vært lite pågang fra bønder hos rådgivningstjenesten. Rådgiver 2 fortalte at rådgivningstjenesten har ressurser som er øremerket økologisk drift, men at det likevel er manglende interesse fra bøndenes side. Altså er det få av de som ikke allerede driver økologisk, som ønsker å bli økologiske bønder. Derav trengs knapt rådgivning, fordi de som er økologiske bønder allerede har en del kjennskap til hva som skal til eller erverver mye av kunnskapen på egenhånd.

En kan imidlertid stille spørsmål ved hvordan bønder som i dag driver konvensjonell produksjon, skal kunne motiveres til å bli økologiske bønder. Det er vanskelig å drøfte dette med utgangspunkt i denne rapportens datagrunnlag, siden bønder som driver etter konvensjonelle prinsipper ikke er representert. Jeg kan likevel opplyse om at rådgiver 1 fortalte at det har vært flere mislykkede forsøk på oppmuntring til mer økologisk produksjon i Møre og Romsdal. Hun fortalte at det har vært kampanjer, informasjonsmøter og «markdager» for å inspirere flere bønder til å begynne med økologisk produksjon, men at det ikke har nyttet. Hun sa at bøndene ikke har vært særlig motiverte for økologisk drift i utgangspunktet, og at det er nødvendig at bøndene er personlig interessert i økologisk bærekraft og helse fra før av for å få dem til å legge om drifta si. Rådgiveren sa at hun har «gitt opp» og at bønder selv må finne ut at de ønsker å drive økologisk. Det virker altså som om det er vanskelig å få bønder som driver konvensjonelt til å legge om til økologisk produksjon. Det kan imidlertid hende at noen av rapportens forslag nedenfor kan tilrettelegge for økt tilsig av bønder som ønsker å drive etter økologiske prinsipper.

Sosialt miljø

Bøndene bemerker at det knapt finnes noe sosialt miljø fordi det er få økologiske bønder og de er geografisk spredt. At flere av de økologiske bøndene er ensomme med hensyn til identitet og praktisering som økologiske bønder synes å være vedvarende, i det dette ble funnet også på begynnelsen av 2000-tallet (Flø, 2001). At de er geografisk spredt er en utfordring med tanke på reisevei i forbindelse med jevnlig møter, men som Melkekubonde 1 påpekte, er digitale møter en mulighet som kan fungere godt som sosial og faglig kanal. Det kan hvert fall være en idé å etablere en 'tenketank' bestående av økologiske bønder i Møre og Romsdal. Dette kan ifølge informantene være et godt tiltak for de bøndene som allerede driver økologisk og ikke minst for de som eventuelt ønsker å starte opp. I denne rapporten er det flere ideer til hvordan det økologiske jordbruket kan utvikles videre, basert på informantenes tanker. Dersom jordbruksaktører i fylket kan samles om noen av ideene, er det muligheter for endrede og bedre forhold for de økologiske bøndene. Et forslag er at Økologisk Norges fylkeslag i Møre og Romsdal fungerer som en samlende instans som organiserer bøndenes sosiale sammenslutning. I denne sammenslutningen bør statsforvalterens landbruksrepresentanter og Norsk Landbruksrådgiving Nordvest ta del for å orientere om politiske planer og økonomisk støtte fra det offentliges side, som veiledning av bøndene ved videre fremstøt innen produksjon og mot marked.

I en slik sammenslutning ligger det også en mulighet for å fremheve foregangsfigurer, som flere av bøndene etterlyser. Dersom det blir et sosialt miljø med ambisjoner om å utmerke seg innen økologisk produksjon i Møre og Romsdal, kan de av egne rekke fremheve gode representanter som kan fange oppmerksomheten til andre bønder. Et forslag er at bøndene får støtte til å bedre kommunikasjonen til publikum, dvs. støtte til finansiering av personer som kan hjelpe bøndene med å tilpasse sin egen fremtreden.

En sammenslutning av økologiske bønder kan også tilrettelegge for at bøndene kan drøfte egen logistikk når det gjelder leiejord, dvs. en tidsøkonomisk effektivisering når det gjelder hvilken bonde som leier hvilken jord, slik at bøndene leier nærmere egne bruk istedenfor av hverandres naboer. Dessuten kan en sammenslutning være et godt utgangspunkt for å finne ut av hvordan utstyrsbehovet for bønder som driver flere typer produksjon kan løses praktisk på en kostnadseffektiv måte, ved å dele av hverandres kunnskap og erfaring. Norsk Landbruksrådgiving Nordvests rådgivere kan være relevante bidragsytere i slike logistiske og økonomiske saker.

Verdikjeder

Det avtegner seg et klart bilde av at det er en verdikjedeproblematikk for de bøndene som allerede driver økologisk. Det forutsettes at økologiske produkter er mer ressurskrevende å produsere enn konvensjonelle produkter. Det virker herav demotiverende å drive en økologisk produksjon som ikke anerkjennes i markedet, dvs. at produktene selges som konvensjonelle. Samtidig er det tidkrevende og arbeidsomt for bøndene hvis de skal håndtere ulike verdikjeder for å få solgt produktene som økologiske. Rådgiver 2 mente også at mangelen på grossister hindrer flere bønder i å drive med økologisk produksjon. Verdikjedeproblematikken for økologiske varer har vært vedvarende i Norge og er kjent fra tidligere forskning (Bjørkhaug, 2001).

Verdikjede for storfe og sau

Kjøtt- og melkeprodusenter får merpris for sine produkter uten å selge dem selv, fordi de er økologiske. Merpris er en høyere pris for økologiske produkter enn prisen for tilsvarende produkter produsert etter konvensjonelle prinsipper. Det er TINE og Nortura som gir bøndene denne merprisen. Ifølge bøndene selger TINE og Nortura imidlertid i stor grad henholdsvis økologisk melk og økologisk storfe- og sauekjøtt som om de var konvensjonelle produkter, som kan bekreftes i Weie (2021, 17; 20).

Melk

Dersom økologisk melkeproduksjon skal øke i Møre og Romsdal, må det startes opp et eget meieri som kan ta imot melk fra eventuelle flere økologiske melkeprodusenter. Ifølge en representant for TINE er det ikke aktuelt for TINE å ta imot økologisk melk fra flere produsenter i Møre og Romsdal, på grunn av at det som allerede produseres er mer enn det som omsettes som økologisk (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon). Jeg har snakket med meieribestyreren hos en annen betydelig meieriaktør som opererer i det økologiske markedet, som sa at de heller ikke var

interessert i å hente mer økologisk melk fra bønder i Møre og Romsdal. De ønsket melk fra bønder i en nærmere geografisk avstand. Meieriet vil heller betale bonden litt mer for melka enn å ha høye transportutgifter, som øker med geografisk avstand. Dessuten er de på et produksjonsnivå som allerede er relativt stort, og de kommer derfor ikke til å være «offensive» i tiden som kommer. Dermed er det å etablere et eget meieri i Møre og Romsdal for økologisk melk, som foreslått av Grønnsaksbonde 2, det som kan tilrettelegge for økt økologisk melkeproduksjon. Dette kan for eksempel gjøres med inspirasjon fra Rørosmeieriet (Kvam, Bjørkhaug & Pedersen, 2017). Dersom det finnes personer med giv til å gjennomføre en meierietablering, kan i så fall Innovasjon Norges regionale distriktsmidler være en økonomisk støtte som letter den økonomiske byrden (Innovasjon Norge, 2021).

Et annet alternativ er å kontakte to lokale ysterier, «Tingvollst» og «Derinnegarden», henholdsvis et konvensjonelt og et økologisk ysteri. Kanskje er de interessert i å yste (mer) økologisk ost, basert på økologisk melk fra bønder i Møre og Romsdal. Innovasjon Norge er en relevant bidragsyter også her.

Kjøtt

Når det gjelder kjøttproduksjon er Nortura åpne for å tegne leveringsavtaler med nye økologiske bønder. Nortura i Førde tar imot småfe og Nortura i Malvik tar imot både storfe og småfe (Nortura, 2021; Nortura, 2021b; Nortura, 2020; Nortura, 2020b). Et problem for å motivere bønder til å begynne med økologisk produksjon kan være at kjøttet ikke alltid selges som økologisk. Det er imidlertid en mulighet å ta kjøttet tilbake fra slakteriet og omsette det selv, merket og priset som økologisk vare (Nortura, 2021c).

Til opplysning er også Nordmøre Slakteri i Kristiansund en mulighet for å få slaktet og skåret storfekjøtt (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon), mens Ole Ringdal på Hellesylt slakter storfe, sau, lam, geit og kje. Ole Ringdal organiserer også transport av dyra, inkludert tilbakelevering av kjøtt til bonden, dersom det er ønskelig (Ringdal, 2021).

Verdikjede for grønnsaker, frukt og bær

Produsenter av grønnsaker, frukt og bær har ingen mottak å levere til, med mindre de aksepterer at råvarene vurderes som konvensjonelt produsert. I så fall får de ingen merpris selv om produktene er økologisk produsert. For frukt- og bærbonde 2 har dette ført til at han vurderer å slutte med sin produksjon, fordi han har subsidiert egen drift med andre økonomiske midler enn de som er generert gjennom gårdsdrifta.

Å selge vegetabiliske produkter selv synes å være regelen heller enn unntaket blant bøndene. Produsenter av grønnsaker, frukt og bær må selge råvarene sine direkte til forbrukerne, for å kunne få en merpris sammenlignet med prisen for tilsvarende produkter produsert etter konvensjonelle prinsipper. Weie (2021, 32) hevder at «hoveddistribusjonen av økologiske grønnsaker går gjennom grossister» i Norge. Grunnen til at dette ikke skjer i Møre og Romsdal kan være at volumet som produseres er såpass lite at det ikke er lønnsomt for grossister å ta produktene inn i porteføljen av

produkter. Dersom det blir flere økologiske produsenter av vegetabiliske varer, kan imidlertid denne situasjonen endre seg slik at det blir mer interessant for grossister å ta inn produktene. Om alle bøndene skal omsette varene selv, bidrar det til et fragmentert marked. Det kan tenkes at et fragmentert marked er strevsomt for forbrukeren når det gjelder å få tak i varene, da forbrukerne må reise rundt på REKO-ringer og gårdsutsalg på visse dager og visse tider for å få kjøpt noe (se imidlertid refleksjoner rundt organisering av REKO-ringer nedenunder). Det er trolig ikke kontroversielt å påstå at konvensjonelle dagligvarebutikker ikke har utspilt sin rolle enda, for eksempel sett i lys av Weie (Ibid.), og en verdikjede som inkluderer dem kan tenkes å være en nødvendig forutsetning for å få betydelig mer fart i økologisk vegetabilisk produksjon og omsetning.

For å forbedre verdikjeden inn mot dagligvarebutikker er alternativer å 1) opprette mottak- og pakkelinje som anerkjenner produktenes økologiske sertifisering og er knyttet til en distribusjonskanal. Mottaket kan enten gi bøndene en ubetinget merpris, som Nortura og TINE gjør, for eksempel finansiert gjennom statlige tilskudd, eller selge produktene til en høyere pris enn konvensjonelle produkter, for å finansiere en merpris til bonden. Et annet alternativ er å 2) gi produsenter av grønnsaker, frukt og bær ekstra tilskudd, som kompenserer for merutgiftene deres (istedenfor å subsidiere mottaksleddet og deres kostnad til bøndene), så kan produktene inngå i allerede etablerte mottak for konvensjonelle varer og selges på markedet som om de er konvensjonelt produsert.

Jeg heller mot alternativ 1 med opprettelse av mottaks- og pakkelinje for økologiske produkter. Dette mottaket må finansieres, men det er i så fall en opprettelse av en verdikjedeinfrastruktur som økologiske produsenter varig kan støtte seg på. Finansieringen kan skje gjennom Innovasjon Norge eller fylkeskommunale regionale utviklingsmidler. Videre er det problematikken rundt merpris til bonden som produserer økologisk. Spørsmålet er hvorvidt dette kan gis ved inntekter fra salget eller på grunn av økonomisk spillerom fra subsidiering. Er etterspørselen stor nok dersom produktene prises høyere enn konvensjonelle produkter, til at det kan finansiere merprisen? Jeg vil bemerke at subsidiering ikke er uforenlig med nasjonal strategi om økt produksjon basert på markedsetterspørsel; etterspørselen etter økologiske produkter finnes og kan tenkes å øke spesielt hvis produktprisene ikke blir fjernere fra forbrukeres økonomiske spillerom. En subsidiering kan ses på som en langsiktig investering som trykker bøndenes økonomi og kan bidra til en overgang i jordbrukspraksiser.

Jeg har snakket med en representant for et grønnsaksmottak i Møre og Romsdal, som nå kun forholder seg til konvensjonelt produserte råvarer. De kan være interessert i å etablere en økologisk mottaks-, pakke- og distribusjonslinje. Representanten fortalte at dette forutsetter «lønnsomhet» og «interesse» for det fra de ansattes side, fordi de per nå har egne råvareprodusenter som ansatte på mottaket. Mottaksrepresentanten bemerket imidlertid at de må ha «nye pakkelinjer etter hvert», og der kan det være en mulighet for å etablere ei linje for økologiske varer. Dette grønnsaksmottaket leverer

blant annet pakkede grønnsaker til en grossist av betydelig størrelse i markedet, som distribuerer generelt vegetabiliske varer. Jeg har snakket med en salgskonsulent i grossistselskapets avdeling i Møre og Romsdal, som fortalte at de ønsker å satse mer på økologiske varer, som er «i tida». De ønsker å selge økologiske varer dersom de får dem levert, pakket og merket som økologisk. I dette ligger det at grossistselskapet også er åpne for å ta imot økologisk frukt og bær og har tro på salget av dette. Det fordrer imidlertid at de får frukt og bær levert, ferdig pakket og merket som økologisk vare.⁹ Det er med andre ord på råvaremottak og -pakkeriene det gjelder å få til en økologisk pakkelinje, så er et relativt stort grossistselskap villige til å distribuere videre til dagligvarebutikker. Det bør derfor etableres et pakkeriledd for økologisk frukt, bær og grønnsaker, hvor varene merkes som økologiske og kvalifiseres til salg som økologiske.

Dersom absolutt tilgjengelighet av økologiske varer, det vil si at varene selges i dagligvarebutikker til konvensjonell pris, ikke fører til økt forbruk av dem, er kommunikasjon viktig. I så tilfelle bør aktører med tillit i ulike deler av befolkningen bedre formidle sin formening om fordeler og ulemper med produksjon og konsumpsjon av mat med ulike kvaliteter (Forbord, 2001). Det følger av denne rapportens fokus at forbrukeres tillit til konvensjonelle produkter bør minke til fordel for økt tillit til økologiske produkter. Problemstillingen om høy tillit til konvensjonelle produkter, som fører til at økologiske produkter ikke ses som nødvendige, er det flere bønder som ymter om at er relevant når det gjelder valget om produksjon og konsumpsjon av økologisk mat. Dette stemmer overens med tidligere forskning, hvor det hevdes at «norske forbrukere ... har stor tillit til ... norsk mat generelt» (Bjørkhaug, 2001, 45). Det ligger i dette at et kritisk syn på mat produsert etter konvensjonelle prinsipper er viktig i forbrukeres motivasjon for å konsumere økologisk mat spesielt (Ibid., 2001, 55).

Verdikjede for korn

Kornproduksjonen er beskrevet frem til en bondes levering av korn til ei mølle for videre fôrproduksjon. Bonden bemerket at det ikke er gunstig å måtte levere kornet selv i Melhus i Trøndelag og hun har vurdert å slutte som økologisk kornprodusent, og heller leie ut dyrkingsarealene sine til andre bønder. Hun er imidlertid avventende, da en bonde har planer om å etablere ei mølle for økologisk korn i Møre og Romsdal, noe som kan gi henne en mye kortere vei for levering av kornet. Hvis den økologiske bonden etablerer ei mølle, kan det være en begynnelse som kan bidra til at flere kornbønder legger om til økologisk. Økt produksjon av økologisk korn kan på sikt, hvis kvaliteten viser seg å være god, skape muligheter for å bruke kornet i matprodukter. Dette er i så fall til fordel for innenlands kornproduksjon generelt, ettersom størsteparten av økologisk korn brukt i matproduksjon importeres og norsk produksjon også er for lav til å dekke behovet for økologisk korn til kraftfôr (Weie, 2021, 12).

---

⁹ Jeg har forsøkt å komme i kontakt med et mottaks- og pakkeselskap for frukt og bær i Møre og Romsdal, som jeg vet har avtale om å levere frukt og bær til grossistselskapet, for å høre om det er aktuelt for mottaks- og pakkeselskapet å etablere ei pakkelinje for økologisk frukt og bær. Jeg har imidlertid ikke klart å få kontakt med dem.

Verdikjede for gris

Nortura Førde slakter gris (Nortura, 2021), men det er mer eller mindre et tapsprosjekt å produsere økologisk gris og levere grisekjøttet til Nortura, siden de ikke betaler bonden for merutgiftene bonden har i forbindelse med å ale opp grisen som økologisk. Bonden bør derfor stå for omsetningen selv, dersom potensialet for økonomisk gevinst skal utnyttes. Den allsidige bonden bemerket imidlertid at det er rom for mer økologisk grisekjøtt på markedet i Møre og Romsdal. Dette kan tenkes å stemme også hvis en ser det i sammenheng med Weie (2021, 20), som hevder at nesten alt produsert økologisk grisekjøtt blir omsatt som økologisk vare.

Gris kan være egnet for økologiske bønder med andre produksjonstyper, som er opptatt av mindre pløying og kunstgjødsel for å fremme vekst. Grisen kan holdes i åker og eng hvor den pleier jordsmonn ved å grave og gjødsle. Dette er en teknikk som benyttes av bønder blant annet i Trøndelag (Ruud, 2021). Det er to gode virkninger av grisehold: Økologisk grisekjøtt, som kan omsettes, og jordbearbeiding etter økologiske prinsipper. Mer økologisk gris, spesielt frilandsgris – som ikke krever kostbare driftsbygninger, men noen relativt enkle hytter – kan derfor være en mulighet for flere bønder. Det er imidlertid viktig å merke seg at klimatiske forhold kan spille inn på hvorvidt frilandsgris kan holdes året rundt eller kun i sommerhalvåret, med hensyn til grisens helse og velferd. Det er for eksempel forskjell på de klimatiske forholdene i fjellet, lavlandsskogen og ved kysten.

Alternative markedskanaler

Selv om dagligvarebutikkene selger det meste av økologiske produkter, benyttes også andre markedskanaler for omsetning av økologiske produkter i Norge. Her omtales noen av de viktigste kanalene.

Storhusholdninger

En aktuell omsetningskanal er offentlige storhusholdninger, som kan være relativt enkelt å få til ettersom offentlige myndigheter kan påvirke hva slags mat som spises innenfor slike institusjoner. Det betinger at det finnes stor nok økologisk produksjon i fylket. I første omgang kan det spesielt vurderes hvordan økologiske grønnsaker, frukt og bær produsert i Møre og Romsdal kan bli en del av flere storhusholdningers mat, siden økt vegetabilsk produksjon er et satsningsområde i den nasjonale målsetningen. I Møre og Romsdal er det allerede en del økologisk mat på Tingvoll sykehjem (Solemdal, 2018), som har vært en foregangsinstitusjon med hensyn til økologisk mat på sykehjem.

Rådgiver 1 har vært med på prosjekter hvis hensikt var å øke andelen økologisk mat i storhusholdninger, som sykehus, sykehjem og avdelinger i Forsvaret. Hun sa at deres «suksessoppskrift» var å få til kommunale vedtak på at kommunale storhusholdninger skulle ha økologisk mat, helst etter et prosentvis mål på andelen økologisk mat. I Forsvaret ble for eksempel et vedtak med et tallfestet mål oppfattet som en «marsjordre», og derav nådde de målet. Rådgiveren vektla videre at det er viktig med

interesse for mat hos de som lager maten i storhusholdningene og at opplæring om økologisk mat gjennom kokkeutdanninga derfor er et godt tiltak. Hun hadde i løpet av flere prosjektperioder støtt på mange kjøkkenansatte med lite kunnskap om økologisk mat, som «tøyset» og «fleipet» om viktighet av økologisk produsert mat. Hun fortalte at etter et par dager med opplysende kurs og gårdsbesøk hvor de kjøkkenansatte fikk se at økologiske bønder er «seriøse bønder», ble det mer «velvillighet» på kjøkkenet. Hun fremhevet at spesielt kjøkkensjefer er viktige personer, fordi kursvirksomhet koster penger å arrangere, men bør være gratis for deltagerne. Hvis kjøkkensjefen er positiv til økologisk mat, «ruller» det heller av seg selv i kraft av kjøkkensjefens myndighet.

DebioInfos «Matvalget» (Matvalget, 2021) er ansvarlige for satsing på økologiske produkter i storhusholdninger. I Matvalget er det ifølge rådgiveren kjøkkenfaglig kompetanse som kan hjelpe storhusholdninger med å innlemme økologisk mat i måltider. Dette kan være spesielt til hjelp i for eksempel barnehager, hvor det er sjeldent med ansatte som har kjøkkenfaglig kompetanse.

Lokalmarkeder

REKO-ringer er enkle å organisere og kan tilby et helhetlig produktutvalg på samme sted. Ved å selge gjennom REKO-ringer kan bonden gratis operere med «bagasjeromssalg» med ønsket produktutvalg. Ifølge Weie (2021, 45) har 10 pst. av økologiske produsenter økt sin produksjon på grunn av REKO-ringen som en omsetningskanal og «særlig økologiske grønnsaker er etterspurt blant kundene» på nasjonalt nivå. Dette kan være en mulighet for flere økologiske produsenter av grønnsaker i Møre og Romsdal.

Rådgiver 2 hevdet at per nå er det slik at personer som bor ute i bygdene ikke reiser til byene for å handle. Hun mener at REKO-ringene derfor bør etableres i hver kommune og ikke kun være i eller nært byene. Det er seks REKO-ringer i Møre og Romsdal: Surnadal, Kristiansund, Molde, Rauma og Ålesund, samt en felles for Ørsta og Volda (REKO-ringer i Norge, 2021). Av disse stedene er det kun Kristiansund som ikke har noen økologiske produsenter innenfor egen kommunegrense, men det er flere økologiske produsenter i nabokommunene. Å etablere REKO-ringer imellom disse kommunene kan være hensiktsmessig, med tanke på at det bør være et mål å tiltrekke seg flere forbrukere.

En utfordring er at REKO-ringenes reglement krever at bonden selv møter opp for å selge egne produkter (Norsk Bonde- og Småbrukarlag, 2020). En mulig revidering av reglementet er at bønder kan ha en ansatt salgsperson som sin stedfortreder. På den måten slipper bonden å produsere på dagtid og selge på kveldstid, slik en Frukt- og bærbonde 2 uttrykte at han befant seg i en «Kafka-aktig situasjon». Til støtte for bøndene mener jeg REKO-ringens reglement bør kunne være lempelig i så måte. Spørsmålet er hvordan bonden skal finansiere selgeren?

Andre alternativer er gårdsutsalg, matfestivaler, messer og Bondens marked. Flere av informantene hadde egne vellykkede gårdsutsalg og det kan spesielt være egnet for

bønder som driver nært tettsteder, med en større kundegruppe. Selv om det ikke er nevnt tidligere, kan også matfestivaler, messer og Bondens marked være gode salgskanaler. Det er arenaer for selvpromotering og selv om det er relativt sjeldne arrangement, er det potensiale for store kundegrupper når det arrangeres. Alle tre arrangeres ofte i helger, ved høytider eller ferie, som også gjør dem tilgjengelige for forbrukere flest. Alle tre er imidlertid mer organisatorisk krevende og større utgiftsposter for bonden ved deltakelse enn REKO-ringer, ettersom det fordrer en bodplass eller utsalgstelt og ofte kreves deltakeravgift av bonden. Sammen med andre alternative markedskanaler er de likevel utfyllende til hverandre og dermed verdt å ta med i betraktningene.

Husdyra og egnethet

Det kan virke som om valg av husdyrrase er viktig og at noen bønder har merket seg at det er for lite bevissthet rundt dette. Ulike husdyrraser beslaglegger mer eller mindre ressurser i form av både fôr, krav til fasiliteter og bondens tid, ettersom om de kan være ute på beite året rundt og leve kun av beiteressursene eller ikke. Problemet synes å være at enkelte husdyrraser devalueres basert på en spesifikk utregning av kjøttavkastning, som fører til at bønder benytter seg av husdyrraser som krever mer ressurser enn andre alternative husdyrraser. En revurdering av verdien av husdyrraser som beslaglegger mindre kostbare fôrressurser og tidsressurser, og krever mindre kostbare fasiliteter, kan bedre det økonomiske aspektet for bonden og stimulere til mer økologisk drift.

Rådgiver 2 lurte på hvorfor ikke flere bønder som driver med saueproduksjon etter konvensjonelle driftsprinsipper, legger om til å drive etter økologiske prinsipper. Hun sa at hun tror det handler om kostnadene ved å bygge driftsbygninger, der det er et krav om et visst areal per sau for å kvalifisere produksjonen til økologisk sertifisering. Hun kjenner til «et par» bønder som var interessert i å legge om til økologisk drift samtidig som de skulle bygge nye driftsbygninger, men disse bøndene slo det visstnok fra seg på grunn av arealkravet, da det ble for høye kostnader å bygge en stor nok driftsbygning. Det blir dermed en relativt større gjeldsbyrde med økologisk tilpassede driftsbygninger, noe som kan hindre bønder i å legge om til drift etter økologiske prinsipper. Denne situasjonen kan ses i relasjon til husdyrraser som kan være utegående og gressdrevne på helårsbasis: Da trengs det ikke kostbare driftsbygninger og kraftfôr, som den allsidige bonden påpekte.

Ettersom det er ulike perspektiver på hvordan husdyrraser skal verdsettes, bør det initieres en samling der bønder med ulike husdyrraser, Nortura og forskere på husdyrraser, for eksempel fra Nibio, samles for å fremlegge sine perspektiver på hvilke husdyr som bør brukes i produksjon. Dette kan legges til grunn for å drøfte mulighetene og utfordringene med å satse på enkelte husdyrraser i en ressursektensiv økologisk drift.

Jeg vil vektlegge at de fleste bønder fremhevet drøvtyggere på beite som særlig egnet produksjon i Møre og Romsdal. Det kan tyde på at denne produksjonstypen har

agronomiske fordeler i fylket. Flere bønder som driver økologisk produksjon av ammekyr, sau og geit synes derfor å være en viktig mulig bidragsyter for å nå et mål om økt økologisk produksjon. Samtidig med en revurdering av husdyrraser blant bønder og slakterier kan dette bli et viktig bidrag til mer økologisk produksjon.

Aktuelle tiltak

Den informasjonen som er sammenstilt og analysert på de foregående sidene (statistikk og intervjuer) gir grunnlag for å peke på noen muligheter for økt produksjon av økologiske landbruksprodukter under de naturmessige forholdene som finnes i Møre og Romsdal. For det første er det muligheter gjennom mer produksjon av det som det i dag er relativt lite av i fylket; økologiske grønnsaker, korn, frukt og bær. Økningen av slike produksjoner er også spesielt etterlyst i den nasjonale strategien for økologisk jordbruk (Landbruks- og matdepartementet, 2018). For det andre er det muligheter for mer produksjon av økologisk kjøtt og melk i fylket. Det er imidlertid en del forhold som må endres eller bygges ut hvis disse mulighetene skal realiseres. Basert på funn i denne rapporten vil jeg foreslå noen tiltak. Grupperingen av tiltak er inspirert av en modell av et innovasjonssystem (heliksmoell), som innbefatter kunnskapssystemet, det økonomiske systemet, naturmiljøet, sivilsamfunnet og det politiske systemet (Carayannis & Rakhmatullin, 2014; Grundel & Dahlström, 2016). Hvilke tiltak og strategier som er aktuelle i praksis må diskuteres med de som det er aktuelt å involvere.

Generelt kan det sies at for å holde antallet økologiske produsenter stabilt eller økende må bøndene honoreres for slik produksjon i større grad enn i dag. Dette kan skje gjennom ekstra tilskudd, at konvensjonell produksjon pålegges avgifter, eller høyere priser på økologiske produkter der mer av forbrukerens kostnader tilfaller bondens inntekt. En annen mulighet er at salget av økologiske produkter øker som følge av at konvensjonelt produsert mat oppfattes negativt av forbrukerne. Det er imidlertid flere spesielle tiltak som kan bidra til mer økologisk jordbruk, som presenteres i det følgende.

Det økonomiske systemet

I det økonomiske systemet inngår produksjon, foredling, distribusjon, og salg, samt forbruk. En kan også inkludere gjenbruk og resirkulering (sirkulær økonomi), prinsipper som også ligger til grunn for økologisk landbruk. Handtering og bruk av husdyrgjødsel er et godt eksempel. Dersom det ikke blir forbedringer i hele verdikjeden, enn si den økonomiske sirkelen, er det vanskelig å tenke seg noen økning i økologisk produksjon i Møre og Romsdal. For å forbedre ulike deler i verdikjedene for økologiske matprodukter kan endret eller økt utnyttelse av naturmiljøet, samt politisk-økonomiske og juridiske virkemidler være nyttige, som pådrivere for innovasjon og endring.

Produksjon

- Det bør oppfordres til mer produksjon av økologisk kjøtt fra kyr og sauer, og tilrettelegges for mer produksjon av økologisk melk fra kyr. Bønder

rapporterer om at drøvtyggere er særlig egnet basert på tilgjengelig beitemark i Møre og Romsdal. Dette sammenfaller med det statistiske materialet, som viser at slik produksjon er mest utbredt i fylket. Mer produksjon med kyr og sauer forutsetter tiltak i foredlingsdelen av verdikjeden (se punkter om Nortura og økologisk meieri under Foredling).

- Det bør også i forbindelse med mer produksjon av drøvtyggere utredes om bønder som driver med geit kan drive økologisk, i større grad enn tilfellet er nå.
- Det bør opplyses om at det er et mulighetsrom for bønder i økologisk produksjon av frilandsgris. Det virker som om det er et umettet marked med mulighet for direkte salg av økologisk grisekjøtt fra frilandsgris. I tillegg kan frilandsgris være en økologisk jordarbeidingsteknikk. Det bør undersøkes om Innovasjon Norge kan gi økonomisk støtte til finansiering av hytter for grisene nå, selv om de ikke var villige til dette for et par år siden.
- Det bør utredes om det er konvensjonelle produsenter som kan bli interessert i økologisk produksjon av 1) korn i Sunndal, Surnadal, Rauma og Hustadvika, 2) grønnsaker på Smøla, 3) potet i Sunndal, og 4) frukt og bær i Fjord, siden dette er steder hvor slik produksjon er konsentrert i fylket (Statsforvalteren, personlig kommunikasjon; se også korn i forbindelse med punkt om kornmølle under Foredling).
- Det bør undersøkes hvor mange bønder som driver etter økologiske prinsipper, men ikke har økologisk sertifisert drift. Videre bør det utredes hvorfor situasjonen til disse bøndene er slik. Et viktig spørsmål er om dette er alternative produksjonspraksiser som bør utbres i større grad enn tilfellet er nå, spesielt som alternativ til konvensjonell produksjon.

Foredling

- Det bør informeres om at Nortura tar imot økologisk produsert stor- og småfe og betaler bonden merpris for økologisk sertifisert produksjon. Selv om varene ikke selges som økologisk merkede, har økologisk produksjon fortsatt en mindre belastning på naturmiljøet (Hansen, 2019).
- En bør utrede muligheter for et eget økologisk meieri i Møre og Romsdal. Dette tilrettelegger for flere økologiske melkeprodusenter. Ideen om et meieri kan drøftes blant en mulig tenketank bestående av bøndene. Selv om TINE ikke virker interessert i å ta del i en økning av økologisk melkeproduksjon i fylket, kan det tenkes at de bør inviteres ved en utredning av hvilke muligheter som finnes. TINE eller landbruksmyndighetene med sin oversikt over konvensjonelle melkeprodusenter bør ev. bistå med å informere dem om mulighetene for økologisk produksjon som åpner seg ved et nytt meieri. Innovasjon Norge er en aktuell finansieringsinstitusjon.

- Meieriideen kan utvides til å innbefatte ysteri. Det er en mulighet å kontakte det økologiske ysteriet Derinnegarden og det konvensjonelle ysteriet Tingvollst, som allerede er etablerte i Møre og Romsdal, for å høre om de er interessert i et samarbeid om (mer) økologisk produksjon.
- Statsforvalteren bør kontakte eksisterende mottak for frukt, bær og grønnsaker, for å drøfte muligheten for å opprette en linje for mottak og pakking av økologiske varer. Innovasjon Norge eller regionale næringsutviklingsmidler forvaltet av fylkeskommunen kan bidra til å finansiere en slik linje (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2021; 2021b; 2021c; Statsforvalteren i Møre og Romsdal, 2021).
- Statsforvalteren bør via Kornbonden følge opp planene om å etablere ei kornmølle i Møre og Romsdal for å se om vedkommende kan bidra til at etableringen lykkes. Her er det et særskilt potensial for et utviklingsprosjekt i fylket, siden det er relativt få økologiske kornprodusenter sammenlignet med produsenter av andre økologiske varer.

Distribusjon og salg

- Innenfor fylkeskommune og kommunes juridiske spillerom, bør de legge til rette for økt bruk av økologisk mat i offentlige storhusholdninger. Dette kan øke omsetningen av økologiske varer. En aktuell samarbeidspartner er DebiInfos Matvalget.
- Lokale representanter for Norsk Bonde- og Småbrukarlag bør kontaktes for å undersøke mulighetene for å opprette flere REKO-ringer i kommuner som har økologiske produsenter, men ikke REKO-ringer fra før av. Dette kan gjøre økologisk mat tilgjengelig for flere forbrukere.

Det politiske systemet

Politiske aktører – utover nevnte politiske virkemidler inn mot produksjons- og handelsindustrien – må opplyse bøndene om politisk-økonomisk styring og mulighetene som ligger i nåværende statlig landbrukspolitikk og ulike virkemidler. Politiske aktører kan også benytte rollen sin til å kommunisere overfor øvrig befolkning hva som er hensikten med økologisk jordbruk og mat.

- Landbruksmyndighetene må sørge for at det gjøres kjent blant produsenter at det finnes økonomiske tilskudd også i en omleggingsprosess fra konvensjonell til økologisk drift, ikke kun for økologisk sertifisert produksjon. Produksjoner som er i såkalt karens – en fase mellom avsluttet konvensjonell drift og før økologisk sertifisering – gis kompensasjon i form av produksjonstilskudd etter sats for økologisk drift (Landbruks- og matdepartementet, 2021; Forskrift om tilskudd til økologisk landbruk, 2001).

- Landbruksmyndighetene i Møre og Romsdal bør også kommunisere overfor produsenter hvilke muligheter de ser ut ifra denne rapporten, samt informere om nye tiltak som settes i verk for å bedre forutsetningene for økologisk produksjon. Flere av de økologiske bøndene er mistroiske når det gjelder fremtiden til økologisk produksjon. Landbruksmyndighetene kan være et viktig holdepunkt for bøndene i deres vurderinger av hvorvidt de skal satse som økologiske produsenter eller ikke. Innenfor politisk-økonomiske rammer bør landbruksmyndighetene gi bøndene forutsigbarhet med hensyn til hvilke virkemidler som benyttes og opprettholdes for mer økologisk jordbruk. Dette kan føre til at bøndene tør å satse mer på økologisk produksjon, siden det med rimelighet kan forventes fra bøndenes side at risikoen blir lavere når innsatsen deres verdsettes og støttes kontinuerlig.
- Landbruksmyndighetene bør ellers informere innbyggere om at det er ønskelig med mer økologisk forbruk. Informasjonen bør preges av begrunnelser for hvorfor det er ønskelig, som fordeler enkeltindividet og jordbruket har av å konsumere og produsere økologisk mat. Vittersø (2001, 134) hevder at «tilliten til norsk mat generelt blir ofte angitt som en hindring for salg av økologisk mat, men dette kan imidlertid også oppfattes som en utfordring og en styrke for markedsføringen av økologisk mat». Det er en vinkel å tenke ifra i arbeidet med å fremme økologisk mat.

Sivilsamfunnet

Sivilsamfunnet omfatter aktører og aktivitet utenfor stat og marked, slik som frivillig arbeid, frivillige organisasjoner og møteplasser. Slike er det mange av i landbruket, på ulike nivåer, også i Møre og Romsdal. Disse er viktige for de økologiske produsentene, ikke bare faglig, men også sosialt. Et sosialt nettverk kan utgjøre forskjellen på om en bonde eller bondefamilie fortsetter med økologisk produksjon eller ikke.

- Det bør initieres en fast sosial sammenslutning av økologiske bønder, landbruksmyndigheter og -rådgivning, FoU og verdikjedeaktører, som kan fungere som en tenketank og utgangspunkt for handling. Dette gir et fellesskap som aktører inn mot økologisk mat identifiserer seg med og som kan være en sosial ressursbase for å drøfte ideer og sette i verk tiltak for bedret økologisk drift. Økologisk Norges fylkesavdeling i Møre og Romsdal, ved Økologisk Møre og Romsdal (Økologisk Norge, 2021), kan tenkes å være en egnet organisator av en slik sammenslutning.
- Det bør også rekrutteres personer til en rolle som foregangsbønder for økologisk produksjon. Flere av bøndene etterlyser dette – hva med å rekruttere fra egne rekker? Informantene jeg har intervjuet fremstår som kompetente og gode drivere av hver sine produksjoner.

- De økologiske produsentene i Møre og Romsdal må informere Økologisk Norge om eksisterende utvalg av økologisk mat i fylket, slik at det kan legges inn i Økologisk Norges kartfunksjon. Kartfunksjonen er til for at forbrukere kan finne utvalg av økologisk mat, men per desember 2021 er det kun registrert ett utvalg i hele Møre og Romsdal (Økologisk Norge, 2021b).

Kunnskapssystemet

I kunnskapssystemet inngår alle typer aktører og aktivitet som sikter på å formidle kunnskap eller frembringe ny kunnskap. Det kan typisk være skole- og utdanningsinstitusjoner, forskningsinstitutter og rådgivingsorganisasjoner. I Møre og Romsdal finnes flere slike som enten har et engasjement i økologisk jordbruk (slik som NORSØK) eller kan tenkes å få det, eventuelt i økt grad, eksempelvis landbruksskoler og Norsk Landbruksrådgiving. Tiltak i kunnskapssystemet kan være etter- og videreutdanning og opplegg for rådgiving rettet mot økologiske bønder og/eller bønder som vurderer omlegging. Noen konkrete forslag:

- Innenfor Møre og Romsdals utdanningssystem for kokker kunne en legge mer vekt på økologiske råvarer, jf. rådgiver 2. En aktuell samarbeidspartner er DebiInfos Matvalget.
- Det er et prøveprosjekt for karbonbinding blant bønder i Trøndelag (Norsk Biokullnettverk, 2021; Statsforvalteren i Trøndelag, 2021). Grønnsaksbonde 1 foreslo at økologiske bønder i Møre og Romsdal bør kompenseres for å binde karbon i jorda. Erfaringene fra prosjektet i Trøndelag kunne følges opp av landbruksmyndigheter i Møre og Romsdal. Om prøveprosjektet lykkes og løsningene er overførbare til Møre og Romsdal, foreslår jeg at det ses nærmere på om 1) kunnskapen fra prosjektet kan gis som utdanning og etterutdanning på landbruksskoler, og 2) om bønder i Møre og Romsdal kan kompenseres for å binde karbon i jorda.
- Den sosiale sammenslutningen av bønder, sammen med fagpersoner fra Nortura og forskere – for eksempel fra Nibio, som har ekspertise på feltet – kan drøfte valg av husdyrraser og om det kunne gjøres endringer her som ville gagne økologisk produksjon. Dette kunne f.eks. bidra til økt økologisk kjøttproduksjon, og samtidig mer effektiv bruk av bondens arbeidstid og fôrressurser, samt tilrettelegge for helårs utedrift som ikke krever samme grad av investeringer i (økologisk sertifiserte) driftsbygninger som innendørs drift.

Referanser

- Barth, F. (1994). Manifestasjon og Prosess. Universitetsforlaget.
- Bjørkhaug, H. (2001). «Konvensjonell» eller «økologisk»? – Bønders motivasjon for valg av driftsform (Bygdeforskning rapport nr. 7/01 & SIFO rapport nr. 8/01). Norsk senter for bygdeforskning & Statens institutt for forbruksforskning.
- Bjørkhaug, H. & Blekesaune, A. (2013). Development of organic farming in Norway: A statistical analysis of neighbourhood effects. *Geoforum*, 45, 201-210.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.11.005>.
- Carayannis, E. G. & Rakhmatullin, R. (2014). The Quadruple/Quintuple Innovation Helixes and Smart Specialisation Strategies for Sustainable and Inclusive Growth in Europe and Beyond. *Journal of Knowledge Economy*, 5, 212-239.
<https://doi.org/10.1007/s13132-014-0185-8>.
- Debio. (2020). *Antall primærprodusenter landbruksproduksjon, 2020* [Statistikk].
<https://debio.no/content/uploads/2021/01/OK-Antall-prim%C3%A6rprodusenter-pr-fylke-2003-2020.xlsx>.
- Debio. (2021). *Finn godkjente økologiske produkter, produsenter og virksomheter*. Debio. <https://portal.debio.no/certsearch/no>.
- Flø, B. E. (2001). *Norsk økologisk landbruk – frå marginal «outsider» til verdiskapande «insider»*. I Forbord, M. (red.). Produksjon, distribusjon og forbruk av økologisk mat. Bygdeforskning rapport nr. 7/01 & SIFO rapport nr. 8/01. Norsk senter for bygdeforskning & Statens institutt for forbruksforskning.
- Forbord, M. (2001). *Introduksjon*. I Forbord, M. (red.). Produksjon, distribusjon og forbruk av økologisk mat. Bygdeforskning rapport nr. 7/01 & SIFO rapport nr. 8/01. Norsk senter for bygdeforskning & Statens institutt for forbruksforskning.
- Forskrift om tilskudd til økologisk landbruk. (2001). *Forskrift om tilskudd til økologisk landbruk* (FOR-2000-11-27-1682). Lovdata.
<https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2000-11-27-1682>.
- Grundel, I. & Dahlström, M. (2016). A Quadruple and Quintuple Helix Approach to Regional Innovation Systems in the Transformation to a Forestry-Based Bioeconomy. *Journal of the Knowledge Economy*, 7, 963-983.
<https://doi.org/10.1007/s13132-016-0411-7>.
- Hansen, S. (2019, 21. mai). *Økologisk landbruk – matforsyning, klima og miljø*. Økologisk Norge. <https://www.agropub.no/fagartikler/okologisk-landbruk-matforsyning-klima-og-miljo>.

- Innovasjon Norge. (2021, 17. november). *Regionale distriktsmidler*. Innovasjon Norge.
<https://www.innovasjon norge.no/no/tjenester/innovasjon-og-utvikling/finansiering-for-innovasjon-og-utvikling/regionale-distriktsmidler/>.
- Kafka, F. (2017 [1920]). *Poseidon*. The Paris Review.
<https://www.theparisreview.org/blog/2017/04/12/and-other-creatures/>.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021). *Tilskot til næringsutvikling, rekruttering og kompetanseheving i landbruket i Møre og Romsdal - 2021*. Regionalforvaltning.
https://www.regionalforvaltning.no/Startside/Velkommen.aspx?Ordning_Id=65&Cookie=0.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021b). *Regionale utviklingsmidlar for Møre og Romsdal*. Regionalforvaltning.
https://www.regionalforvaltning.no/Startside/Velkommen.aspx?Ordning_Id=53&Cookie=0.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021c). *Kommunalt næringsfond*. Regionalforvaltning.
https://regionalforvaltning.no/Startside/Velkommen.aspx?Ordning_Id=196&Cookie=0.
- Kvam, G. T., Bjørkhaug, H. & Pedersen, A. C. (2017). How relationships can influence an organic firm's network identity. *European Planning Studies*, 25(7), 1147-1165. <http://dx.doi.org/10.1080/09654313.2016.1270909>.
- Landbruksdirektoratet. (2021). *Statistikk om søknader om produksjonstilskudd i jordbruket*. Landbruksdirektoratet.
<https://www.landbruksdirektoratet.no/filserver/prodrapp.htm>.
- Landbruksdirektoratet. (2021b). [Ingen tittel]. Landbruksdirektoratet.
<https://www.landbruksdirektoratet.no/filserver/statistikkgrafikk/pt-statistikk.html>.
- Landbruks- og matdepartementet. (2018). *Nasjonal strategi for økologisk jordbruk: Nasjonal strategi 2018-2030*. Oslo: Landbruks- og matdepartementet.
https://www.regjeringen.no/contentassets/0036969bc3a547deb46aa7f5653155da/lmd_0020_nasjonal-strategi-for-okologisk-jordbruk_interaktiv.pdf.
- Landbruks- og matdepartementet. (2021, 17. november). *Teknisk jordbruksavtale*. Regjeringen.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/0a04d23de6f94cddb5793fb292db eab0/teknisk-jordbruksavtale-20212022-inkl.-tilleggsforhandlinger.pdf>.
- Lavrakas, P. J. (2008). Verbatim Responses. I P. J. Lavrakas (Red.), *Encyclopedia of Survey Research Methods* (s. 945). Sage Publications.

- Mattilsynet. (2021, 11. mai). *Regelverksveileder: Økologisk landbruk*. Mattilsynet. https://www.mattilsynet.no/om_mattilsynet/gjeldende_regelverk/veiledere/veileder_for_økologisk_landbruk.2651/binary/Veileder%20for%20%C3%B8kologisk%20landbruk.
- Matvalget. (2021). *Matvalget: Vi hjelper deg til å ta gode matvalg – hver dag*. Matvalget. <https://www.matvalget.no/>.
- Meld. St. 11 (2016-2017). *Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon*. Landbruks- og matdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-11-20162017/id2523121/>.
- Norsk Biokullnettverk. (2021, 5. mai). *Tilskuddsordning for karbonbinding i jord*. Biokull. <https://www.biokull.info/nyheter/tilskudd-karbon-jord>.
- Norsk Bonde- og Småbrukarlag. (2020). *REKO-ringen: Håndbok for REKO-ringen*. <https://www.smabrukarlaget.no/sfiles/8/85/6/file/handbok-for-reko-ringen.pdf>.
- Nortura. (2020). *Malvik*. Nortura. <https://www.nortura.no/nyheter/malvik>.
- Nortura. (2020b). *Avtale økologisk storfe*. Nortura. <https://medlem.nortura.no/storfe/oekologisk/>.
- Nortura. (2021). *Førde*. Nortura. <https://www.nortura.no/vaare-produksjonssteder/f%C3%B8rde>.
- Nortura. (2021b). *Avtale om levering av økologiske sau og lam til slakt*. Nortura. <https://medlem.nortura.no/smafe/okologisk/>.
- Nortura. (2021c). *Nisjeslakt*. Nortura. <https://medlem.nortura.no/nisje/nisjeslakt-article45033-18251.html>.
- REKO-ringer i Norge. (2021). [Ingen tittel]. Google Maps. <https://www.google.com/maps/d/viewer?ll=62.400730260136164%2C11.917160826385343&z=6&fbclid=IwAR2LPfTrKfzb4MjTa2oHnOvfCrxzoOriVTZEqllnIj9d1rsLoFgKOGtcz88&mid=1xvx6Cla6i406wG7z2u01wupMvp3avF7J>.
- Ringdal. (2021). *Vi trur på lokal produksjon, lokal mattradisjon, velsmakande og kortreist mat!* Ringdal. <https://www.oleringdal.no/>.
- Ruud, T. (2021). *Beitegris i Trøndelag: En tradisjon i emning*/[Mastergradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. NTNU Open. <https://hdl.handle.net/11250/2785611>.
- Solemdal, L. (2018, 24. mars). *Kronikk: Eldrematen må bli økologisk*. Forskning.no. <https://forskning.no/okologi-aldring-helsepolitikk/kronikk-eldrematen-ma-bli-okologisk/1159390>.

- Statistisk sentralbyrå. (2021). *11583: Jordbruksbedrifter med forskjellige husdyr (F) 1969 – 2020* [Statistikk]. <https://www.ssb.no/statbank/table/11583/>.
- Statistisk sentralbyrå. (2021b). *12659: Jordbruksbedrifter og jordbruksareal, etter driftsform (F) 2010 – 2020* [Statistikk]. <https://www.ssb.no/statbank/table/12659/>.
- Statsforvalteren i Møre og Romsdal. (2021). *Økologisk Landbruk*. Statsforvalteren. <https://www.statsforvalteren.no/nn/More-og-Romsdal/Landbruk-og-mat/Jordbruk/jordbruk-og-miljo/Okologisk-landbruk/>.
- Statsforvalteren i Trøndelag. (2021, 28. april). *Tilskudd for karbon i jord*. Statsforvalteren. <https://www.statsforvalteren.no/nb/Trondelag/Landbruk-og-reindrift/Nyheter-landbruk-og-mat/2021/04/tilskudd-for-karbon-i-jord/>.
- Vittersø, G. (2001). *Fra Helios til Prix – begrensninger og muligheter for salg av økologisk mat i dagligvarehandelen*. I Forbord, M. (red.). Produksjon, distribusjon og forbruk av økologisk mat. Bygdeforskning rapport nr. 7/01 & SIFO rapport nr. 8/01. Norsk senter for bygdeforskning & Statens institutt for forbruksforskning.
- Weie, H. M. (2021). *Produksjon av økologiske jordbruksvarer (15/2021)*. Landbruksdirektoratet. https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/filarkiv/rapporter/Produksjon%20av%20%C3%B8kologiske%20jordbruksvarer%202020.pdf/_attachment/inline/bcc7f13c-402b-4490-b733-55dfef0ab78e:dea2966f967dce3ff7bb061d1bf6919041a30a10/Produksjon%20av%20%C3%B8kologiske%20jordbruksvarer%202020.pdf.
- Økologiforskriften. (2017). *Forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter, akvakulturprodukter, næringsmidler og fôr* (FOR-2017-03-18-355). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-03-18-355?q=%C3%B8kologi;%20https://debio.no/nytt-okologiregelverk/>.
- Økologisk Norge (2021, 26. november). *Økologisk Møre og Romsdal*. Økologisk Norge. <https://okologisknorge.no/bli-aktiv/fylkeslag/oekologisk-moere-og-romsdal/>.
- Økologisk Norge. (2021b, 25. august). *Ny, kartbasert økoguide*. Økologisk Norge. <https://okologisknorge.no/oekoguiden/>.

Vedlegg 1: Informantskriv

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt

«Kartlegging av muligheter for økologisk landbruk i Møre og Romsdal»

Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning gjennomfører dette forskningsprosjektet på oppdrag av Statsforvalteren i Møre og Romsdal. Prosjektet skal kartlegge muligheter for økt økologisk landbruksproduksjon i Møre og Romsdal. Intervjuer med informanter vil være et helt sentralt datagrunnlag i undersøkelsen. Aktuelle informanter er bønder og rådgivere.

Vi ønsker å intervju deg, enten fordi du driver innenfor en av kategoriene av jordbruksproduksjon som er aktuelle i undersøkelsen, eller er rådgiver innenfor feltet. Du er en av de vår oppdragsgiver har foreslått som aktuelle kandidater til å bli intervjuet. Intervjuet vil bli foretatt digitalt, på teams e.l., eventuelt på mobil og vil ta ca. 20-40 minutter. Intervjuet vil bli gjennomført av vår forskningsassistent Tommy Ruud. Vi ønsker å gjøre lydopptak av intervjuet, men lydfilen vil ikke bli transkribert. Du skal ha mottatt dette informasjonsskrivet i forkant av intervjuet og vil bli bedt om muntlig samtykke før intervjuet starter.

Intervjuet vil inngå i prosjektets datagrunnlag i anonymisert form, og vil bli brukt til å beskrive dagens situasjon, utviklingstrekk og aktuelle tiltak for å øke den økologiske jordbruksproduksjonen i fylket. Hele undersøkelsen vil bli dokumentert og publisert i en forskningsrapport som skal utgis på Ruralis. Vi vil ikke bruke eller lagre direkte personidentifiserende opplysninger. Intervjuet vil bli lagret og referert til i anonymisert form: f.eks. «bonde nr. 1».

Etter at rapporten er publisert og prosjektet avsluttet 15.1.2022 vil lydfilen og personopplysninger (navn, telefonnummer og epostadresse) bli slettet.

Personopplysninger kan bli oppbevart i Ruralis sin databackup i 93 dager etter sletting.

Det er frivillig å delta i undersøkelsen, og du kan når som helst trekke deg fra deltakelsen, og du har rett til å få innsyn i personopplysninger som er registrert om deg, å få rettet personopplysninger om deg, å få slettet personopplysninger om deg, å få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og å sende klage til personvernombudet (NSD) eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

På oppdrag fra Ruralis, har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med en av disse:

- Magnar Forbord, prosjektleder, telefon 934 49 761, magnar.forbord@ruralis.no
- Tommy Ruud, forskningsassistent, telefon 452 72 138, tommy.ruud@ruralis.no
- Svein Frisvoll, direktør, telefon 402 12 862, svein.frisvoll@ruralis.no

Med vennlig hilsen

Magnar Forbord

prosjektleder

Vedlegg 2: Intervjuguide

Økologisk landbruk i Møre og Romsdal

Intervjuguide

Denne intervjuguiden er rettet mot bønder som allerede driver økologisk produksjon. Noen av spørsmålene er også aktuelle overfor rådgivere. Et sluttprodukt fra prosjektet er å foreslå tiltak som kan bidra til økt økologisk produksjon i fylket. Dette kan innebære økt eller ny produksjon hos de som allerede er økologiske produsenter. En annen mulighet er at en del konvensjonelle bønder går over til økologisk produksjon.

Når det gjelder økologiske produsenter er det sentralt å få vite noe om deres oppfatninger om egen situasjon som økologiske gårdbrukere; hva er grunnen til at de driver økologisk, hva opplever de som fordeler og ulemper med produksjonen og hvordan vurderer de fremtiden?

Formålet er å finne ut av nåsituasjonen, utviklingsmuligheter og hvilke tiltak som kan realisere utviklingen. I dette ligger det også at det kan være barrierer som hindrer bøndene i å realisere sine ønsker for økologisk produksjon. Det sistnevnte er av betydning også for bønder som driver konvensjonell produksjon, men som ønsker å legge om driften sin til økologisk produksjon.

Intervjuguiden er generell og dekker alle typer produksjoner, men det kan forventes og finnes forskjeller mellom økologiske bønder som driver ulike typer produksjoner.

Intervjuet er delt opp i tre tema:

- 1) Nåsituasjon
- 2) Utviklingsmuligheter og barrierer
- 3) Tiltak

Hvert tema har 3-6 halvåpne spørsmål knyttet til seg, hvor det legges opp til at bøndene kan dele av sine ideer og erfaringer.

X/Y i intervjuguiden skiller hvilke spørsmål som er relevante for bonden som intervjues, ettersom hva bonden har gjort eller gjør.

Nåsituasjon:

- Alder, kjønn, størrelse på gården, produksjoner
- Hvor lenge har du drevet med økologisk produksjon?
- (X) Drev du konvensjonelt tidligere?
  - ➔ Hvorfor la du om til økologisk?
  - ➔ Hvordan tilegnet du deg kunnskap om økologisk drift?

- Hvordan opplevde du prosessen med å legge om driften?
- Hvem har vært dine viktigste rådgivere og er du generelt fornøyd med den økologiske rådgivningen du får?
- (Y) Hvordan var det å begynne direkte som økologisk produsent; hadde du forkunnskaper?
  - Hvor tilegnet du deg forkunnskapen?
  - På hvilken måte har du tilegnet deg kunnskap underveis?
  - Hvem har vært dine viktigste rådgivere og er du generelt fornøyd med den økologiske rådgivningen du får?
- Hvordan opplever du å være økologisk småskalaprodusent i Møre og Romsdal, fordeler og ulemper med dette?
  - Er du fornøyd med støtteapparatet rundt småskalaprodusenter?
  - Hvordan oppfatter du økonomiske støtteordninger rundt økologisk drift? Er de gode nok? (Har det skjedd endringer over tid?)
  - Hvordan opplever du det sosiale miljøet rundt økologisk produksjon der du bor og generelt i fylket? På hvilken måte er det sosiale miljøet viktig for deg?
- (X) Er du kun råvareprodusent?
  - Er du fornøyd med hvordan de økologiske råvarene du produserer blir videreforedlet og solgt i markedet?
- (Y) Bearbeider og/eller selger du også de foredlede produktene selv?
  - Hvilke markedskanaler benytter du deg av?
  - Hvilken forskjell gjør det for deg å selge produktene dine selv, istedenfor å la samvirke- og grossistleddet ta seg av salgsleddet?
- Oppfatter du at det er et stort marked for økologiske småskala-produkter i fylket, større enn dagens produksjon?
- Det er en forholdsvis liten økologisk produksjon i Møre og Romsdal, hvorfor tror du det er slik?
- Har du noen gang vurdert å legge om driften *fra* økologisk *til* konvensjonell produksjon?
  - Hvorfor?

Utviklingsmuligheter og barrierer

- I Møre og Romsdal er det økologisk melke- og kjøttproduksjon med storfe, kjøttproduksjon med sau og lam, kornproduksjon, frukt-, bær- og grønnsaksproduksjon. Hvilken produksjon har størst potensiale som økologisk i Møre og Romsdal, slik du ser det?
  - Er det gode eller dårlige produksjonsbetingelser med hensyn til 1) bondens økonomi, 2) det økologiske miljøet, 3) fleksibilitet med hensyn til hvilken produksjon bonden ønsker å drive, 4) avsetning på produktene (foredling, marked)?

- ➔ Hva kan ev. gjøres for å bedre økonomien i de økologiske produksjonene?
- ➔ Regional differensiering: Kan og bør områder du kjenner til omprioriteres til annen produksjon enn de nyttes til i dag?
- ➔ Motivasjon: Hva tror du skal til for at konvensjonelle bønder som har gode agronomiske forutsetninger går over til økologisk produksjon?
- Har du tro på videre økologisk produksjon i din egen fremtid som bonde?
- ➔ Hva skal eventuelt til for å bedre troen på egen situasjon som økologisk produsent, på kort og lang sikt?
- Hvis et fremtidsscenario er at en kommende generasjon overtar gårder med etablert økologisk produksjon, hva er ditt råd til dem?
- Har du noen visjoner for Møre og Romsdals landbruk i sin helhet?
- Oppfatter du at dine egne holdninger til økologisk matproduksjon også finnes hos andre bønder du kjenner til?

Barrierer

- Hva er de viktigste hindringene for økt økologisk produksjon i Møre og Romsdal?
- ➔ Har du noen tanker om hvordan hindringene kan forsvares?
- Er det noen vesentlige barrierer eller mangler i landbruket eller verdikjedene som hindrer *deg* i å lykkes (enda) bedre?

Tiltak

- Har du noen synspunkter på tiltak som kan være aktuelle for å øke økologisk produksjon?
- ➔ Hvilke typer tiltak er dette? (Stikkord: Økonomiske incitament, juridiske virkemidler, informasjon og kunnskap, organisasjonsendringer (f.eks. mer lokal produksjon, lokale eller regionale salgskanaler, utnyttning av markeder i andre regioner)).
- ➔ Hvem skal stå for tiltakene? (Stikkord: Offentlige myndigheter, organisasjoner, markedsaktører).
- Har du erfaring med noen slike tiltak selv eller kjenner du til bønder som har benyttet slike tiltak?
- ➔ Hva gikk tiltaket ev. ut på?
- ➔ Hadde tiltaket noen effekt?
- ➔ Hvorfor lyktes, eventuelt mislyktes, tiltaket?

Er det noe vi ikke har snakket om, som informanten ønsker å tilføye?

FORMÅL

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning skal gjennom fremragende samfunnsvitenskapelig forskning og forskningsbasert utviklingsarbeid gi kunnskap og idéer for allmenheten, privat næringsliv, offentlig virksomhet og FoU-sektoren, og gjennom det bidra til å skape sosiokulturell, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i og mellom bygd og by.

RURALIS skal være et nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på en teoretisk og metodisk grunnleggende forskningskompetanse i flerfaglige bygdestudier, og fungere som et godt synlig knutepunkt for internasjonal ruralsosiologi.

Trondheim (hovedkontor):
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
73 82 01 60

Oslo:
Rådhusgata 20
N-0151 Oslo
913 32 277

post@ruralis.no
ruralis.no